

บทความวิจัย

ชื่อเรียกปัญญาในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร

บรรจบ บรรณรุจิ

ความสำคัญของปัญหา

ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร คือ พระสูตรว่าด้วยการหมุนจักรคือพระธรรม เป็นพระธรรมเทศนาถ้อยคำแรกที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลังจากได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ผลจากการแสดงพระธรรมเทศนาถ้อยคำนี้ทำให้พระพุทธเจ้าได้พยานในการตรัสรู้ของพระองค์ กล่าวคือ ฤาษีโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรมสำเร็จเป็นพระโสดาบันแล้วทูลขอบวชเป็นสาวกรูปแรก

กล่าวโดยทั่วไป พระธรรมคือคำสอนของพระพุทธเจ้าประกอบด้วยความงาม 3 อย่าง คือ งามในเบื้องต้น (อาทิ-กถุยา) งามในท่ามกลาง (มขณกถุยา) และงามในที่สุด (ปริโยสานกถุยา) ธัมมจักกัปปวัตตนสูตรก็เช่นกัน คือ งามในเบื้องต้นด้วยการชักชวนและเสนอทางเลือก งามในท่ามกลางด้วยการอธิบายขยายความเสริม และงามในที่สุดด้วยการสรุปจบ

งามในเบื้องต้นด้วยการชักชวนและเสนอทางเลือกนั้นเห็นได้จากการที่พระพุทธเจ้าทรงดำหนิการทรมานตนเองให้ลำบาก (อตุตถกิลมณฺโณ) และการหมกมุ่นอยู่ในกาม (กามสุขลฺลิกณฺโณ) ว่า เป็นการกระทำที่สุดโง่งที่นักบวชไม่ควรปฏิบัติ เนื่องจากไม่มีประโยชน์เพราะไม่ทำให้ละกิเลสได้ จากนั้นทรงเสนอทางเลือก คือ มัชฌิมา ปฏิปทา หรือ ทางสายกลาง อันเป็นทางสายกลางที่อยู่ระหว่างที่สุดโง่งทั้ง 2 นั้น เป็นทางอันประเสริฐทำให้เกิดปัญญาละกิเลสได้ โดยพระพุทธเจ้าตรัสเรียกทาง

สายกลางนี้ว่า อริยมรรคมีองค์ 8 ซึ่งแปลว่า มรรคมีองค์ 8 ที่ทำให้ห่างไกลจากกิเลส อันประกอบด้วย ความเห็นชอบ (สมมาทิฏฐิ) ความคิดชอบ (สมมาสังกัป) วาจาชอบ (สมมาวาจา) การกระทำชอบ (สมมาภมฺมมฺม) การเลี้ยงชีพชอบ (สมมาอาชีวะ) สติชอบ (สมมาสติ) สมาธิชอบ (สมมาสมาธิ)

งามในท่ามกลางด้วยการอธิบายขยายความเสริมนั้นเห็นได้จากการที่ตรัสถึงอริยสัจ 4 คือ ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา* แต่ก่อนที่จะทรงอธิบายขยายความเรื่องมัชฌิมาปฏิปทา พระพุทธเจ้าทรงแสดงอริยสัจไปตามลำดับ คือโดยทรงยกทุกข์ขึ้นแสดงเป็นตัวตั้งในฐานะที่เป็นผลซึ่งเกิดมาจากเหตุคือทุกขสมุทัยอันได้แก่ตัณหา คือความอยากต่าง ๆ จากนั้นก็ทรงยก ทุกขนิโรธคือความดับทุกข์ขึ้นแสดงเป็นตัวตั้งในฐานะเป็นผลอีกครั้งหนึ่งซึ่งเกิดมาจากเหตุคือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา อันได้แก่มัชฌิมาปฏิปทาหรืออริยมรรคมีองค์ 8

ส่วนงามในที่สุดด้วยการสรุปจบเห็นได้จากการที่ตรัสว่า พระองค์ทรงรู้เห็นอริยสัจ 4 เหล่านี้ตามความเป็นจริงครบ 3 รอบและครบอาการ 12 จึงได้ปัญญาวุฒา พระองค์ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

* อริยสัจ นิยมแปลกันว่า ความจริงอันประเสริฐ คือ จริงแท้ ไม่ผันแปรเป็นอย่างอื่น แต่ผู้วิจัยขอแปลอีกว่า ความจริงที่รู้แล้วทำให้ละกิเลส-ผู้วิจัย

พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า พระองค์ไม่เคยรู้มาก่อนเลย ว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่ต้องกำหนดรู้ (รู้ให้ตลอด) ทุกขสมุทัย เป็นสิ่งที่ต้องละ ทุกขนิโรธเป็นสิ่งที่ต้องทำให้แจ้ง และ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาเป็นสิ่งที่ต้องเจริญ (ทำให้เกิดมี) แต่มาบัดนี้พระองค์ทรงรู้แล้ว และพระพุทธเจ้าตรัสเรียก การเกิดความรู้ของพระองค์ว่า เกิดจักขุ เกิดญาณ เกิด ปัญญา เกิดวิชา และเกิดอาโลกะ ในธรรมที่ไม่เคยได้ ฟัง (ศึกษา) มาก่อน และต่อจากนั้นพระองค์ก็ทรงเกิด ญาณทัสสนะว่า พระองค์ทรงทำกิจที่ต้องทำในอริยสัจ 4 เสร็จสิ้นแล้ว ความหลุดพ้น (จากกิเลส) ที่เกิดจากการได้รู้ นั้นไม่มีใครหรืออะไรมาทำให้เสียได้ การเกิดครั้งนี้เป็น การเกิดครั้งสุดท้าย บัดนี้จะไม่มีการเกิดใหม่อีก และ หลังจากพระพุทธเจ้าทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรจบ ลง พระโกณฑัญญะก็เกิดธัมมจักขุ คือได้ดวงตาเห็นธรรม

ผู้วิจัยมีความสนใจเป็นอย่างมากเกี่ยวกับชื่อเรียก ปัญญาต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรทั้ง ที่เกิดแก่พระพุทธเจ้าเองและเกิดแก่พระโกณฑัญญะ จึงทำ ให้นักศึกษาวิจัยถึงเหตุผลที่ใช้ชื่อนี้ว่าสื่อให้รู้ความ หมายอะไรและลึกซึ้งแค่ไหน ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าจะก่อให้เกิด ประโยชน์อย่างใหญ่หลวงต่อการศึกษาพระพุทธศาสนาใน หลายด้าน

ชื่อเรียกปัญญาในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร

ผู้วิจัยขอแบ่งชื่อเรียกปัญญาในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่เกิดขึ้นแก่พระพุทธเจ้าเอง กับ ส่วนที่เกิดขึ้นแก่พระโกณฑัญญะ

ส่วนที่เกิดขึ้นแก่พระพุทธเจ้าเรียกว่า จักขุ ญาณ ปัญญา วิชา อาโลกะ และ ญาณทัสสนะ แต่ส่วนที่เกิดขึ้นแก่พระ โกณฑัญญะเรียกว่า ธัมมจักขุ ในการวิจัยผู้วิจัยจะได้วิจ ยทั้ง 2 ส่วน โดยเริ่มจากส่วนที่เกิดขึ้นแก่พระพุทธเจ้าก่อนแล้ว จึงวิจัยส่วนที่เกิดขึ้นแก่พระโกณฑัญญะภายหลังไปตามลำดับ

ธัมมจักกัปปวัตตนสูตรในวินัยปิฎกกับในสุตตันตปิฎก

ที่มาของธัมมจักกัปปวัตตนสูตรปรากฏว่ามี 2 แห่ง คือ ในวินัยปิฎกกับในสุตตันตปิฎก เนื้อหาของพระสูตรนี้ใน ที่มาทั้ง 2 แห่งมิได้แตกต่างกัน ส่วนภาษาบาลีที่ใช้แสดงก็ มิได้แตกต่างกัน แม้ข้อความปริบทที่เป็นของพระสังคีติ- กายารักษ์ก็ได้แตกต่างกัน จึงทำให้สรุปได้ว่าเป็นสูตรเดียว กันที่นำไปเรียงไว้ในที่ 2 แห่งด้วยเหตุผลที่ต่างกัน คือ

1. ในวินัยปิฎก (วินย.4/13-19/13-16) ธัมมจักกัปปวัต- ตนสูตรอยู่ในฐานะเป็นเรื่องประกอบลำดับเหตุการณ์ทาง ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นเนื้อหาตอนปัจจุ- วัคคยิกถา คือ ตอนที่พรรณนาเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้า เสด็จไปโปรดญาติปัญจวัคคีย์ ไม่มีการตั้งชื่อสูตรว่า ธัมม- จักกัปปวัตตนสูตร ปรากฏว่ามีแต่เนื้อหาเรื่องราวและลำดับ เหตุการณ์

2. ในสุตตันตปิฎก (ส.ม.หา.19/1081/367-370) ธัมม- จักกัปปวัตตนสูตรอยู่ในฐานะเป็นสูตรหนึ่งที่ถูกจัด ลำดับไว้เป็นสูตรแรกของวรรค เรียกว่า ธัมมจักกัปปวัตตน- สูตร และชื่อนี้ยังถูกกำหนดให้ใช้เป็นชื่อวรรค อีกด้วย เรียก ว่าธัมมจักกัปปวัตตนวรรค แปลว่า กลุ่มหรือหมู่ของพระ สูตรที่มีธัมมจักกัปปวัตตนสูตรเป็นสูตรนำ เพราะยังมีสูตร อื่นที่ประกอบตามมาอีก 9 สูตร รวมทั้งสิ้นเป็น 10 สูตร ซึ่งสูตรที่มีตามมาอีก 9 สูตรนั้น ได้แก่ ตถาคคสูตร ขันธ- สูตร อัชฌัตติกายคตสูตร ปฐมสาธารณสูตร ทุติยสาธารณ- สูตร อวิชาสูตร วิชาสูตร สังกาสณสูตร และตถสูตร แต่ละสูตรเมื่อศึกษาเนื้อหาแล้วพบว่า เป็นสูตรขยายความ ของธัมมจักกัปปวัตตนสูตรตอนว่าด้วยอริยสัจ 4 ที่พระ พุทธเจ้าทรงแสดงเพิ่มเติมด้วยพุทธประสงค์ดังนี้

2.1 เพื่อต้องการบอกให้รู้ว่า พระตถาคคทั้งหลาย (พระ พุทธเจ้าทั้งหลาย) ล้วนตรัสรู้อริยสัจ 4 ซึ่งเป็นธรรมที่แต่

ละพระองค์ไม่เคยได้สดับมาก่อนครั้นรู้ (ในพระชาติ ปัจจุบัน)

2.2 เพื่อต้องการย้าว่า การเรียงลำดับอริยสัจ 4 คือ ทุกข์ เป็นข้อที่ 1 ทุกขสมุทัย เป็นข้อที่ 2 ทุกขนิโรธ เป็นข้อที่ 3 และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นข้อที่ 4 นั้น ถูกต้องแล้ว

2.3 เพื่อต้องการย้าว่า เนื้อหาสภาวะของอริยสัจ 4 แต่ละข้อที่ทรงอธิบายไว้นั้นเป็นของจริงแท้ไม่แปรผันเป็นอย่างอื่น

2.4 เพื่อต้องการย้าว่า อริยสัจ 4 มีแนวทางอธิบายได้ไม่สิ้นสุด แต่ทั้งหมดก็สรุปลงได้ใน ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นั่นเอง

เป็นที่ทราบกันว่า ตลอดระยะเวลา 45 ปีที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโปรดสรรพสัตว์อยู่นั้นพระองค์ทรงแสดงอยู่เรื่องเดียว คือ เรื่อง ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ซึ่งก็คือ อริยสัจ 4 นั่นเอง สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงสอนทั้งหมดเมื่อวิเคราะห์ดูแล้ว ผู้วิจัยพบว่า จะรวมอยู่ในเรื่อง 4 เรื่องนี้ ต่างแต่ว่าในการสอนนั้นพระพุทธเจ้าจะทรงเสนอออกมาในรูปแบบและลีลาต่าง ๆ กันตามลักษณะอุปนิสัยของผู้ฟัง เพื่อให้ผู้ที่พระองค์สอนเกิดความเข้าใจได้ง่าย

ฉะนั้น เนื้อหาสาระของธัมมจักกัปปวัตตนสูตรในที่มาทั้ง 2 แห่งจึงไม่ต่างกัน มีต่างก็แต่ว่าในสุดต้นตปฏิกนั้น มีพระสูตรขยายความธัมมจักกัปปวัตตนสูตรอยู่ถึง 9 สูตร ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ด้วยพุทธประสงค์ดังได้กล่าวมาแล้ว

การเกิดขึ้นของปัญญา

เมื่อเราได้ทราบแล้วว่า สาระสำคัญด้านเนื้อหาในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรคือ อริยสัจ 4 ฉะนั้นการรู้อริยสัจ 4 จึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นความรู้ที่ประกอบด้วย

ประโยชน์ คือ ทำให้เกิดความเบื่อหน่าย คลายความรักระดับกิเลส ทำให้รู้แจ้ง และบรรลุนิพพาน

ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรกล่าวถึงการเกิดความรู้ของพระพุทธเจ้าไว้ 3 ชั้น คือ ชั้นรู้จักอริยสัจ 4 ชั้นรู้ว่าจะต้องทำอย่างไรกับอริยสัจแต่ละข้อ และ ชั้นรู้ว่าได้ทำอะไรกับอริยสัจแต่ละข้อแล้ว ซึ่งผู้วิจัยขอเสนอสาระจากพระสูตรนั้นดังนี้

1. ชั้นรู้จักอริยสัจ แบ่งออกเป็น 4 ตามอริยสัจ คือ

1.1 รู้จักทุกข์ พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เรา (ตถาคต) เกิดจักขุ เกิดญาณ เกิดปัญญา เกิดวิชา เกิดอาโลกะ ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้สดับมาก่อนเลยว่า ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความเจ็บป่วยเป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ การประสบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ การพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ ความปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่ได้เป็นทุกข์ กล่าวโดยสรุป ขันธ์ 5 อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นทุกข์

1.2 รู้จักทุกขสมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เรา (ตถาคต) เกิดจักขุ เกิดญาณ เกิดปัญญา เกิดวิชา เกิดอาโลกะ ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้สดับมาก่อนเลยว่า คัมภีร์อันเป็นเหตุให้เกิดอีก มีความเพิลิดเพิลิน ชินดีและความรักติดเกิดร่วม ทำจิตให้อินดีอิงในอารมณ์ต่าง ๆ คือ กามคัมภีร์ ภาวคัมภีร์ และวิภวคัมภีร์ ซึ่งเป็นทุกขสมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) เป็นอริยสัจ

1.3 รู้จักทุกขนิโรธ (การดับทุกข์) พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เรา (ตถาคต) เกิดจักขุ เกิดญาณ เกิดปัญญา เกิดวิชา เกิดอาโลกะ ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้สดับมาก่อนเลยว่า ทุกขนิโรธ (การดับทุกข์) เป็นอริยสัจ

1.4 รู้จักทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เรา (ตถาคต) เกิดจักขุ

เกิดญาณ เกิดปัญญา เกิดวิชา เกิดอาโลกะ ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้สดับมาก่อนเลยว่า อริยมรรคมีองค์ 8 คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ซึ่งเป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นอริยสัจ

2. ขั้นรู้ว่าจะต้องทำอย่างไรกับอริยสัจแต่ละข้อ แบ่งออกเป็น 4 ตามอริยสัจ คือ

2.1 รู้ว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่ต้องกำหนดรู้ (รู้ให้ตลอด) พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า (ต่อมา) เรา (ตถาคต) เกิดจักขุ เกิดญาณ เกิดปัญญา เกิดวิชา เกิดอาโลกะ ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้สดับมาก่อนเลยว่า ทุกขอริยสัจนี้เป็นสิ่งที่ต้องกำหนดรู้ให้ตลอด

2.2 รู้ว่า ทุกขสมุทัยเป็นสิ่งที่ต้องละ พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า (ต่อมา) เรา (ตถาคต) เกิดจักขุ เกิดญาณ เกิดปัญญา เกิดวิชา เกิดอาโลกะ ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้สดับมาก่อนเลยว่า ทุกขสมุทัยอริยสัจเป็นสิ่งที่ต้องละ

2.3 รู้ว่า ทุกขนิโรธเป็นสิ่งที่ต้องทำให้แจ้ง พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า (ต่อมา) เรา (ตถาคต) เกิดจักขุ เกิดญาณ เกิดปัญญา เกิดวิชา เกิดอาโลกะ ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้สดับมาก่อนเลยว่า ทุกขนิโรธอริยสัจเป็นสิ่งที่ต้องทำให้แจ้ง

2.4 รู้ว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาเป็นสิ่งที่ต้องเจริญ (ทำให้เกิดมี) พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า (ต่อมา) เรา (ตถาคต) เกิดจักขุ เกิดญาณ เกิดปัญญา เกิดวิชา เกิดอาโลกะ ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้สดับมาก่อนเลยว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจเป็นสิ่งที่ต้องทำให้เกิดมี

3. ขั้นรู้ว่าได้ทำอะไรกับอริยสัจแต่ละข้อแล้ว แบ่งออกเป็น 4 ตามอริยสัจ คือ

3.1 รู้ว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่กำหนดรู้ได้แล้ว พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า (ต่อมา) เรา (ตถาคต) เกิดจักขุ เกิดญาณ เกิดปัญญา เกิดวิชา เกิดอาโลกะ ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคย

ได้สดับมาก่อนว่า ก็ทุกขอริยสัจนี้นั้นแลเป็นสิ่งที่เรากำหนดรู้ตลอดแล้ว

3.2 รู้ว่า ทุกขสมุทัยเป็นสิ่งที่ละได้แล้ว พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า (ต่อมา) เรา (ตถาคต) เกิดจักขุ เกิดญาณ เกิดปัญญา เกิดวิชา เกิดอาโลกะ ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้สดับมาก่อนว่า ก็ทุกขสมุทัยอริยสัจนี้นั้นแลเป็นสิ่งที่เราละได้แล้ว

3.3 รู้ว่า ทุกขนิโรธเป็นสิ่งที่ทำให้แจ้งได้แล้ว พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า (ต่อมา) เรา (ตถาคต) เกิดจักขุ เกิดญาณ เกิดปัญญา เกิดวิชา เกิดอาโลกะ ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้สดับมาก่อนว่า ก็ทุกขนิโรธอริยสัจนี้นั้นแลเป็นสิ่งที่เราทำให้แจ้งได้แล้ว

3.4 รู้ว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดมีได้แล้ว พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า (ต่อมา) เรา (ตถาคต) เกิดจักขุ เกิดญาณ เกิดปัญญา เกิดวิชา เกิดอาโลกะ ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้สดับมาก่อนว่า ก็ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจนี้นั้นแลเป็นสิ่งที่เราทำให้เกิดมีได้แล้ว

การเกิดความรู้ทั้ง 3 ขั้นนี้แหละที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า เกิดจักขุ เกิดญาณ เกิดปัญญา เกิดวิชา เกิดอาโลกะ อันแสดงให้เห็นว่า ทั้งจักขุ ญาณ ปัญญา วิชา และอาโลกะ ต่างล้วนเป็นชื่อเรียกปัญญาทั้งสิ้น ซึ่งเป็นตัวรู้ อริยสัจ 4 คือเกิดขึ้นรู้ อริยสัจ 4 ทุกข้อข้อละ 3 รอบ จึงเป็นอาการรู้ 12

ในการกล่าวถึงการรู้ อริยสัจ 4 ครบ 3 รอบ เป็นอาการ 12 อันเป็นเนื้อหาตอนสรุปของพระสูตรนี้ พระพุทธเจ้าตรัสเรียกความรู้ที่นั่นว่า ญาณทัสสนะ และตอนสุดท้ายกล่าวถึงความรู้ของพระพุทธเจ้าอีกว่า พระองค์ทรงรู้ถึงความหลุดพ้นของพระองค์ไม่กำเริบ (ไม่มีใครหรืออะไรมาทำให้เสื่อมได้) การเกิดครั้งนี้เป็นการเกิดครั้งสุดท้าย จาก

นี่จะไม่มีการเกิดใหม่อีกต่อไป พระพุทธเจ้าก็ตรัสเรียก
ความรู้นั้นว่า ญาณทัสสนะ อีกเช่นกัน

การเกิดขึ้นของปัญญารู้ธรรมา 4 ทั้ง 3 ขั้นตอนของพระ
พุทธเจ้านี้มีเนื้อหาบ่งบอกให้รู้ถึงการเกิดปัญญาลุ่มลึกไป
ตามลำดับ ความลุ่มลึกของปัญญานั้นสัมพันธ์อยู่กับความ
บริสุทธิ์เป็นไปตามลำดับ ตั้งแต่ขั้นโลกียะจนถึงขั้นโลกุต
ตระ ซึ่งจะได้อธิบายวิเคราะห์กันต่อไป

ความลุ่มลึกของปัญญา

ได้กล่าวไว้แล้วว่า การเกิดขึ้นของปัญญารู้ธรรมา 4 ทั้ง
3 ขั้นตอนของพระพุทธเจ้านี้บ่งบอกให้รู้ถึงการเกิดปัญญา
ลุ่มลึกไปตามลำดับ และการเกิดปัญญาลุ่มลึกไปตามลำดับ
นั้นจะเห็นได้จากพระสูตร ๔ วรรคที่ตรัสไว้เป็นนัยว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ญาณทัสสนะ (การรู้เห็น) ตามความ
เป็นจริงครบ 3 รอบ เป็นอาการ 12 ในอริยสัจ 4 เหล่านี้
ของเรา ยังไม่บริสุทธิ์หมดจด คราบใด คราบนั้น เราก็
ยังไม่กล้ายืนยันว่า เราได้ตรัสรู้อนัตตสัจจธรรมโพธิ
ญาณอันไม่มีญาณอื่นยิ่งกว่า ในโลก กับทั้งเทวโลก มาร
โลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ซึ่งมีทั้งสมณพราหมณ์เทวดา
และมนุษย์

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล ญาณทัสสนะ (การรู้เห็น)
ตามความเป็นจริงครบ 3 รอบ เป็นอาการ 12 ใน
อริยสัจ 4 เหล่านี้ของเรา บริสุทธิ์หมดจด เมื่อนั้น เราจึง
กล้ายืนยันว่า เราได้ตรัสรู้อนัตตสัจจธรรมโพธิญาณอัน
ไม่มีญาณอื่นยิ่งกว่า ในโลก กับทั้งเทวโลก มารโลก
พรหมโลก ในหมู่สัตว์ซึ่งมีทั้งสมณพราหมณ์เทวดาและ
มนุษย์

อนึ่ง เราเกิดญาณทัสสนะว่า ความหลุดพ้นของเราไม่
กำเริบ ขาดนี้เป็นขาดสุดท้าย การเกิดใหม่มิมีอีกต่อ
ไป” (วินย.4/15/16)

ในพระสูตรคำตรัสที่ตรัสนี้ ข้อความที่ตรัสว่า... ญาณ
ทัสสนะ... ยังไม่บริสุทธิ์หมดจดคราบใด... ย่อมแสดงให้

เห็นว่าความบริสุทธิ์แห่งปัญญาของพระพุทธเจ้ามีความลุ่ม
ลึกไปตามลำดับจนถึงขั้น เรียกว่า อนัตตสัจจธรรมโพธิ
คือสัจจธรรมโพธิญาณที่ไม่มีญาณอื่นยิ่งกว่า ทั้งในด้าน
ความบริสุทธิ์หมดจดและความรู้ แต่ปัญหาก็คือว่า เราจะ
แยกวิเคราะห์ให้เห็นถึงความลุ่มลึกแห่งปัญญาของพระ
พุทธเจ้านั้นได้อย่างไร

ผู้วิจัยเห็นว่าเกณฑ์พิจารณาความลุ่มลึกแห่งปัญญาของ
พระพุทธเจ้าน่าจะถือขั้นตอนเป็น โลภะกับโลกุต
ตระเป็นหลักแล้วนำขั้นตอนการรู้ธรรมา 3 ขั้นตอนไป
พิจารณาว่า ขั้นตอนใดเป็นโลกียะและขั้นตอนใดเป็น
โลกุตตระ และเพราะเหตุที่ขั้นตอนการรู้ที่เป็นโลกียะยังมี
กิเลสเจือปนไม่บริสุทธิ์แท้ทีเดียว จึงลุ่มลึกน้อยกว่าขั้น
ตอนการรู้ที่เป็นโลกุตตระอันเป็นขั้นตอนการรู้ที่ละกิเลสได้
เด็ดขาดตามลำดับของมรรคผล

ได้กล่าวไว้แล้วว่า ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรมีกล่าวถึง
การเกิดปัญญาของพระพุทธเจ้าไว้ 3 ขั้น คือ ขั้นรู้จัก
อริยสัจ ขั้นรู้ว่าจะต้องทำอะไรกับอริยสัจแต่ละข้อ และ
ขั้นรู้ว่าได้ทำอะไรกับอริยสัจแต่ละข้อแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่าขั้น
ตอนทั้ง 3 นี้แบ่งนัยแห่งความเป็นโลกียะและโลกุตตระไว้
แต่การจะวิเคราะห์ชี้ขาดลงไปให้เห็นชัดว่า ขั้นตอนใดเป็น
โลกียะหรือโลกุตตระ คงต้องอาศัยหลักความรู้เรื่องญาณ 16
มาเทียบเคียง

หลักความรู้เรื่องญาณ 16 คือลำดับการเกิดของวิปัสสนา
ญาณที่เกิดจากพิจารณาชีวิตและความจริงของชีวิต อันได้
แก่ ขั้น 5 หรือ ที่สรุปเรียกว่า นามรูป ตามหลักของไตร
ลักษณ์จนกระทั่งได้บรรลุมรรคผลตามลำดับ ซึ่งมี 16 ขั้น
คือ

1. นามรูปปริจเฉทญาณ ญาณกำหนดรู้นามรูป เพื่อให้
รู้จักว่าอะไรคือนามอะไรคือรูป

2. ปัจจยปริคคหณญาณ ญาณกำหนดรู้ปัจจย เพื่อให้อะไรคือปัจจยให้เกิดนามกับรูป นามกับรูปต่างอิงอาศัยกันอย่างไร

3. สัมมสนญาณ ญาณพิจารณาเพื่อให้เห็นว่า นามรูปที่ต่างอิงอาศัยกันนั้นล้วนตกอยู่ในลักษณะที่เสมอเหมือนกัน คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

4. อุทัพพยานุปัสสนาญาณ ญาณตามดูการเกิดดับของนามรูปได้ทัน ซึ่งทำให้รู้ว่านามรูปต่างล้วนมีเกิดมีดับ คือ เกิดแล้วดับ ดับแล้วเกิด เป็นอย่างนี้เรื่อยไป

5. กังคานุปัสสนาญาณ ญาณตามดูความดับของนามรูปได้ทัน ซึ่งทำให้รู้ว่านามรูปที่มีเกิดมีดับนั้น สุดท้ายแล้วก็มีแต่ดับถ่ายเดียว ไม่ว่าจะเกิดอย่างไร ท้ายสุดแล้วต้องดับทั้งนั้น

6. ภยคุปฏฐานญาณ ญาณรู้เห็นนามรูปปรากฏเป็นของน่ากลัว ซึ่งสืบเนื่องมาจากเห็นนามรูปมีแต่ดับ ถ่ายเดียวแล้ว ก็เกิดความรู้ว่า เมื่อเป็นเช่นนี้นามรูปก็เป็นของน่ากลัว

7. อาทีนवानุปัสสนาญาณ ญาณตามดูโทษของนามรูปได้ทัน ซึ่งเกิดสืบต่อการรู้เห็นนามรูปเป็นของน่ากลัว แล้วลำดับต่อไปก็จะเห็นว่า นามรูปมีแต่โทษ

8. นิพพิทานุปัสสนาญาณ ญาณตามดูนามรูปด้วยความเบื่อหน่าย ซึ่งเกิดสืบต่อการรู้เห็นนามรูปว่ามีแต่โทษ ถ่ายเดียวแล้ว ก็จะเกิดความเบื่อหน่าย คลายความรักความเพลินใจในนามรูป

9. มุญจิตุกัมมขตาญาณ ญาณประกอบด้วยความปรารถนาจะพ้นไปจากนามรูป ซึ่งเมื่อเกิดความเบื่อหน่ายในนามรูปแล้วก็ปรารถนาจะพ้นไปจากนามรูป คือ ไม่อยากเกิดอีกต่อไปไม่ว่าในภพภูมิไหน

10. ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ ญาณตามดูด้วยการพิจารณาซ้ำ ซึ่งเกิดสืบต่อการที่ปรารถนาจะพ้นไปจาก

นามรูป ทั้งนี้เพื่อหาทางพ้นไปให้ได้ จึงได้พิจารณานามรูปตามหลักไตรลักษณ์ซ้ำ

11. สังขารเปกขาญาณ ญาณวางเฉยต่อสังขารคือนามรูป ซึ่งเกิดสืบต่อการพิจารณานามรูปตามหลักไตรลักษณ์ซ้ำ จนเห็นว่าทุกอย่างเป็นไปตามเหตุปัจจยจนปล่อยวางได้ไม่ยินดียินร้าย และเริ่มรู้เริ่มเข้าใจว่านิพพาน (การดับกิเลส) เป็นความสงบอย่างแท้จริง

12. สัจจานุโลมิกญาณ ญาณคล้อยตามสัจจะ ซึ่งเกิดต่อจากญาณวางเฉยต่อสังขารคือนามรูป เป็นความรู้ที่สอดคล้องกับความจริงของนามรูปโดยไม่ขัดแย้ง

13. โคตรญาณ ญาณข้ามโคตร ซึ่งเกิดสืบต่อจากญาณคล้อยตามความจริง เป็นญาณที่หน่วงเอานิพพานเป็นอารมณ์และขณะเดียวกันก็พร้อมจะทิ้งสภาวะปุณฺณเข้าสู่สภาวะของพระอรหันต์

14. มัคคญาณ ญาณข้ามมรรค ซึ่งเกิดสืบต่อจากญาณข้ามโคตรแล้วละกิเลสได้เด็ดขาดตามลำดับ

15. ผลญาณ ญาณข้ามผล ซึ่งเกิดสืบต่อจากญาณข้ามมรรคทันที เป็นผลของมรรคญาณนั่นเอง

16. ปัจจเวกขณญาณ ญาณพิจารณา ซึ่งเกิดสืบต่อจากผลญาณ โดยเกิดขึ้นมาเพื่อพิจารณาว่าละกิเลสอะไรได้ แล้วบ้าง กิเลสอะไรยังเหลืออยู่ตามลำดับของมรรคญาณ ผลญาณ จนกระทั่งถึงมรรคญาณผลญาณขั้นสุดท้าย จึงรู้ว่าละกิเลสได้หมดแล้ว และกิเลสที่ละได้ก็ไม่กลับกำเริบขึ้นมาอีก (วิสุทธิ.3/205-355)

ในญาณ 16 นี้ มี 13 ข้อเป็นโลกียะ เพราะว่า 3 ข้อแรกคือนามรูปปริจเฉทญาณ ปัจจยปริคคหณญาณ และสัมมสนญาณ เป็นญาณเบื้องต้นของวิปัสสนาญาณ หรือจะกล่าวว่าเป็นญาณนำเข้าสู่วิปัสสนาญาณก็ได้ ซึ่งคล้ายกับบทนำของหนังสือ เพราะให้เกิดความรู้แต่เพียงว่า อะไรคือนาม อะไรคือรูป และอะไรคือปัจจยของนามรูป และ

ต่างเป็นปัจจัยกันอย่างไร 9 ข้อต่อมา (ข้อ 4-12) จัดเป็น วิปัสสนาญาณอย่างแท้จริง เพราะตามคูใดลักษณะอย่าง ดองแท้ และข้อ 13 คือ โคตรญาณ หรือ ญาณข้ามโคตร เป็นวิปัสสนาญาณที่อยู่กึ่งกลางระหว่างสภาวะเป็นปุชฌ กับสภาวะเป็นอริยะ แต่ยังไม่ถึงเป็นมรรคญาณ ส่วน 3 ข้อสุดท้าย คือ มรรคญาณ ผลญาณ และปัจเจกขณญาณ จัดเป็นโลกุตระ เพราะละกิเลสได้เด็ดขาดและอยู่เหนือ การเปลี่ยนแปลง

หลักความรู้เรื่องญาณ 16 ดังกล่าวนานี้ ผู้วิจัยเห็นว่าน่า จะใช้เป็นเกณฑ์พิจารณาขั้นตอนการรู้ริยสัจของพระพุทธ- เจ้า 3 ขั้นตอนที่กำลังมานั้นได้ โดยผู้วิจัยขอเสนอเกณฑ์ การพิจารณาดังนี้

1. ขั้นรู้จักอริยสัจ กับ ขั้นรู้จักว่าจะต้องทำอะไรกับ อริยสัจแต่ละข้อ จัดเป็นโลกิยะเพราะเป็นขั้นฝึกปฏิบัติเพื่อ ให้รู้เข้าใจนามรูปและสภาวะที่แท้จริงของนามรูป และ ความรู้เข้าใจที่ได้ก็ยังไม่มียกผลจะละกิเลสได้ เพียงแต่ทำ ให้สงบได้เพียงชั่วคราว และกิเลสที่สงบนั้นก็พร้อมจะ กลับกำเริบขึ้นมาอีกหากได้ปัจจัยกระตุ้นที่เหมาะสม ซึ่ง ความรู้ 2 ขั้นนี้จะได้แก่ ญาณ 13 ข้อนั้น ซึ่งหากจะ กล่าวให้ชัดเจนไปอีกก็สามารถกล่าวได้ว่า ขั้นรู้จักอริยสัจ น่าจะตรงกับ ญาณข้อที่ 1-2 (นามรูปปริจเจตญาณ กับ ปัจจยปริคคหญาณ) เพราะเป็นขั้นรู้จักอริยสัจว่า อะไรคือ ทุกข์ อะไรคือทุกข์สมุทัย อะไรคือทุกข์นิโรธ และอะไร คือทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา หรือมรรค ส่วนขั้นรู้จักว่าจะ ต้องทำอะไรกับอริยสัจแต่ละข้อ น่าจะตรงกับญาณข้อที่ 3-12 เพราะเป็นขั้นรู้จักว่าทุกข์ต้องกำหนดรู้ ทุกข์สมุทัย ต้องละ ทุกข์นิโรธต้องทำให้แจ้ง และทุกข์นิโรธคามินี ปฏิปทาหรือมรรคต้องทำให้เกิดมี จากนั้นผู้ปฏิบัติก็แสวง หาแนวปฏิบัติเพื่อทำมรรคให้เกิดขึ้นให้ได้ เพราะเมื่อมรรค

เกิด การทำทุกข์นิโรธให้แจ้งและการละทุกข์สมุทัยก็เกิด พร้อมกับมรรค

2. ขั้นรู้ว่าได้ทำอะไรกับอริยสัจแล้ว จัดเป็นโลกุตระ เพราะเป็นขั้นที่กำหนดรู้ทุกข์ได้แล้วเนื่องจากละสมุทัยได้ และเป็นขั้นที่ทำนิโรธให้แจ้งได้แล้วเนื่องจากทำมรรคให้ เกิดมีได้ ฉะนั้นการที่ทำงานที่ต้องทำกับอริยสัจได้เสร็จสิ้น แล้ว คือ กำหนดรู้ทุกข์ได้แล้ว ละทุกข์สมุทัยได้แล้ว ทำ ทุกข์นิโรธให้แจ้งได้แล้ว และทำทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา หรือมรรคให้เกิดมีได้แล้ว หากจัดตามหลักของการบรรลุ มรรคผล ก็จัดเป็นผลญาณ หรือจัดเป็นผลจิตตามหลัก โลกุตตรภูมิในอภิธรรม ซึ่งเกิดทันทีต่อจากมรรคญาณหรือ มรรคจิต

ขั้นตอนการรู้ริยสัจของพระพุทธเจ้าขั้นนี้ แม้มิได้กล่าว ถึงการเกิดมรรคญาณหรือมรรคจิตโดยตรง แต่ก็อนุมานได้ ว่า ผลเกิดมาจากมรรค ฉะนั้นเมื่อกล่าวถึงผลแล้วก็เป็นอัน กล่าวถึงมรรคด้วยไปโดยปริยาย เหมือนเมื่อกล่าวถึงลูกก็ ไม่ต้องสงสัยว่าจะมีพ่อแม่ผู้ให้กำเนิดหรือไม่ เพราะลูกย่อม เกิดมาจากพ่อแม่แน่นอน ฉะนั้น ขั้นตอนการรู้ริยสัจขั้นนี้ น่าจะตรงกับมรรคญาณ ผลญาณ และปัจเจกขณญาณตาม ลำดับ

กล่าวโดยสรุป การเกิดปัญญาของพระพุทธเจ้ามีความลุ่ม ลึกไปตามลำดับซึ่งสัมพันธ์อยู่กับความบริสุทธิ์คือการละ กิเลสได้ ซึ่งหากละกิเลสได้มากก็แสดงว่าปัญญามีความลุ่ม ลึกมาก และที่สุดของความลุ่มลึกนั้นอยู่ที่การละกิเลสได้ หมดเด็ดขาด ปัญญาที่ลุ่มลึกถึงขั้นนี้ของพระพุทธเจ้า เรียกว่า อนุตรสัมมาสัมโพธิ แปลว่า ปัญญาถูกต้องได้ เอง ไม่มีญาณอื่นยิ่งกว่า ปัญญาขั้นนี้เป็นปัญญากว้าง ขวางลึกซึ่งไม่มีจำกัดสามารถรู้ทุกอย่างได้ครบเท่าที่อยากรู้ ซึ่งเรียกได้อีกชื่อหนึ่งว่า สัพพัญญูญาณ

การรู้ 3 ขั้นตอนกับมติของพระอรรถกถาจารย์

การที่ผู้วิจัยได้เสนอแนวคิดเรื่องการเรียนรู้อริยสัจ 3 ขั้นตอนดังกล่าวมานั้นก็เป็นการวิเคราะห์ตามแนวทางที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกซึ่งระบุไว้ชัดเจนว่ามีการเกิดจักขุ เกิดญาณ เกิดปัญญา เกิดวิชชา และเกิดอาโลกะในอริยสัจแต่ละข้อ ซึ่งท้ายที่สุดพระไตรปิฎกก็ระบุว่าพระพุทธเจ้าคริสต์เรียกชื่อเรียกปัญญาทั้ง 5 นั้นไว้ในชื่อรวมว่า ญาณทัสสนะ ซึ่งเกิดขึ้น 3 รอบ เป็น 12 อาการ

คำว่า 3 รอบ เป็น 12 อาการนี้ เป็นคำที่มีความหมายสำคัญมาก พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า

“คำว่า 3 รอบ หมายถึง ครบ 3 รอบ ตามรอบ (ของญาณ) 3 คือ สัจญาณ กิจจญาณ และกตญาณ บรรดาญาณทั้ง 3 นี้ ญาณ คือความรู้ ตามความเป็นจริงในสัจจะ 4 อย่างนี้ว่า นี่คือทุกขอริยสัจ นี่คือทุกขสมุทัยอริยสัจ นี่คือทุกขนิโรธอริยสัจ นี่คือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ชื่อว่า สัจญาณ ญาณคือความรู้ กิจที่จะต้องทำในสัจจะ 4 เหล่านี้นั้นแล อย่างนี้ว่า ทุกขอริยสัจต้องรู้ให้ตลอด ทุกขสมุทัยอริยสัจต้องละ ทุกขนิโรธอริยสัจต้องทำให้แจ้ง ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจต้องทำให้เกิดมี ชื่อว่ากิจจญาณ ญาณคือความรู้ว่า ได้ทำกิจนั้น ๆ ในอริยสัจ 4 เหล่านี้แล้วอย่างนี้คือ ทุกขอริยสัจกำหนดรู้ได้ตลอดแล้ว ทุกขสมุทัยอริยสัจละได้แล้ว ทุกขนิโรธอริยสัจทำให้แจ้งได้แล้ว ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจทำให้เกิดมีได้แล้ว ชื่อว่ากตญาณ

คำว่า อาการ 12 หมายถึง อาการ 12 ที่เกิดจากอาการ (คือ การรู้) ในสัจจะ (4) แต่ละข้อข้อละ 3 อาการ (ส.อ.3/1081/380)

จากการศึกษางานของพระอรรถกถาจารย์ ทำให้เรามองเห็นพัฒนาการในงานของท่านดังนี้ เลือกใช้คำว่า ญาณ เป็นชื่อเรียกปัญญาแทนชื่อเรียกอื่น ๆ ที่มีอยู่ด้วยกัน บัญญัติศัพท์ขึ้นใช้เรียกความรู้ในอริยสัจ 4 ทั้ง 3 ขั้นตอนได้อย่าง

สละสลวย กระชับและครอบคลุมความ นั่นคือ เรียกความรู้ขั้นที่ 1 ว่า สัจจญาณ เพราะเป็นขั้นรู้สัจจะ เรียกความรู้ขั้นที่ 2 ว่า กิจจญาณ เพราะเป็นขั้นรู้ว่าจะต้องทำอย่างไรกับอริยสัจแต่ละข้อ และเรียกความรู้ขั้นที่ 3 ว่า กตญาณ เพราะเป็นขั้นรู้ว่าได้ทำกิจที่ต้องทำกับอริยสัจแต่ละข้อเสร็จสิ้นแล้ว

ผู้วิจัยเชื่อว่า ในการบัญญัติศัพท์ขึ้นใช้เรียกความรู้ในอริยสัจ 4 ทั้ง 3 ขั้นตอนนั้น พระอรรถกถาจารย์คงต้องศึกษากันหนักเพื่อให้ได้คำที่เหมาะสม และในที่สุดก็ตกลงให้ใช้คำสำคัญที่ปรากฏในความรู้แต่ละขั้นเป็นตัวตั้งแล้ว นำคำว่า ญาณ ที่คัดเลือกเป็นชื่อเรียกแทนแล้วไปต่อท้ายคำสำคัญที่ว่านั้น ก็คือ สัจจ- กิจจ- และ กต-

สัจจ- ได้มาจากความรู้ขั้นที่ 1 ที่ว่า นี่คือ ทุกขอริยสัจ (อิทัม ทุกขัง อริยสัจจํ) นี่คือ ทุกขสมุทัยอริยสัจ (อิทัม ทุกขสมุทโย อริยสัจจํ) นี่คือ ทุกขนิโรธอริยสัจ (อิทัม ทุกขนิโรโธ อริยสัจจํ) นี่คือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ (อิทัม ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสัจจํ)

กิจจ- ได้มาจากความรู้ขั้นที่ 2 ที่ว่า ทุกขอริยสัจต้องกำหนดรู้ให้ตลอด (ทุกขัง อริยสัจจํ ปริณฺเฑยฺยัง) ทุกขสมุทัยอริยสัจต้องละ (ทุกขสมุทโย อริยสัจจํ ปหาตพฺพํ) ทุกขนิโรธอริยสัจต้องทำให้แจ้ง (ทุกขนิโรโธ อริยสัจจํ สจฺจํ กาคตพฺพํ) และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจต้องทำให้เกิดมี (ทุกขนิโรธคามินี อริยสัจจํ ภาเวตพฺพํ)

พระอรรถกถาจารย์คงเห็นว่า รูปกริยาทุกตัวลงปัจจัยคือ ตพฺพ กับ อนีย ในกลุ่มกิจจปัจจัย ในกิตฺก ซึ่งบอกความรู้สึก (mood) ว่า พึง หรือ ควร หรือ ต้อง ฉะนั้นจึงกำหนดให้ใช้รูปกริยาว่า กิจฺจ (มาจากธาตุ กรฺ ลง ปัจจัย) ที่แปลว่า พึงทำ ควรทำ หรือ ต้องทำ มาแทนกริยาทั้ง 4 ตัว ข้อนี้แสดงให้เห็นถึงความหมายที่กว้างขวางของธาตุ กรฺ ซึ่งแปลว่า ทำ ซึ่งเมื่อนำมาใช้ในที่นี้ก็มี ความ

หมายครอบคลุม ทั้งหมด คือ ครอบคลุมกิจว่า ต้อง กำหนดรู้ให้ตลอด (ปริณฺเยย) ต้องละ (ปหาตพฺพ) ต้อง ทำให้แจ้ง (สจฺจนิกตพฺพ) และต้องทำให้เกิดมี (ภาเวตพฺพ)

กต- ได้มาจากความรู้ขั้นที่ 3 ที่ว่า ทุกขอริยสังกำหนดรู้ ได้ตลอดแล้ว (ทุกขํ อริยสจฺจนํ ปริณฺญาคํ) ทุกขสมุทัย อริยสังละได้แล้ว (ทุกขํ อริยสจฺจนํ ปหานํ) ทุกขสมุทัย นิโรธทำให้แจ้งได้แล้ว (ทุกขสมุทัยนิโรธํ อริยสจฺจนํ สจฺจนิกตํ) และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังทำให้เกิดมีได้แล้ว (ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจนํ ภาเวตํ)

พระอรรถกถาจารย์ก็เห็นเหมือนกันอีกว่า รูปกิริยาทุก ตัวลง ศ ปังจยฺในกลุ่มน กิตปังจยฺ ในกิตกํ ซึ่งบอกความ หมายถึง แล้ว ฉะนั้นจึงกำหนดให้ใช้รูปกิริยาว่า กต ที่ แปลว่า ทำแล้ว มาแทนกิริยาทั้ง 4 ตัว โดยเห็นเหมือนเดิม ว่า กร ธาตุมีความหมายครอบคลุมกิริยาทั้ง 4 ตัวได้

คำสำคัญทั้ง 3 นี้ เมื่อนำคำว่า ญาณ ไปต่อท้ายจึงมี รูปเป็น สังฺกญาณ (สจฺจนญาณ) กิจฺจนญาณ (กิจฺจนญาณ) และกตญาณ (กตญาณ) ดังกล่าวแล้ว และเมื่อนำมาแปล เป็นภาษาไทยนิยมแปลว่า

สังฺกญาณ ปรีชายังรู้อริยสัง

กิจฺจนญาณ ปรีชายังรู้กิจอันควรทำ

กตญาณ ปรีชายังรู้กิจอันทำแล้ว (สมเด็จพระมหา สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส : 2536)

สำหรับผู้วิจยชอบที่จะแปล กิจจ- ในกิจจนญาณ ว่า ต้องทำ เพราะเห็นว่า ถ้าไม่ทำไม่ได้ เพราะเมื่อไม่ทำก็ไม่สามารถบรรลุผลได้

ในการเลือกใช้ธาตุ กร ที่ลงปังกยฺกลุ่มกิตปังกยฺและกลุ่ม กิจจปังกยฺมาใช้เป็นหลักในการบัญญัติศัพท์นั้น ผู้วิจย สันนิษฐานว่า พระอรรถกถาจารย์คงได้เค้ามาจากข้อความที่ ปรากฏอยู่ทั่วไปในพระไตรปิฎกตอนกล่าวถึงการบรรลุ ธรรมระดับอหัตตมรรคอรหัตตผลว่า

“สุตฺวา อริยสวโก... วิมุตตสมิ วิมุตตมิตฺติ ฌาณํ โหติ จิณา ชาติ วุสฺสํ พุทฺธมจฺจริยํ กตํ กรณียํ นาปรํ อิตฺตคฺคตยาติ ปชานาติ.

พระอริยสาวก ผู้ได้สดับ... เมื่อ (จิต) หลุดพ้นแล้ว ก็ มีญาณ (ความรู้ว่า) (จิต) หลุดพ้นแล้ว คือ รู้แจ้งชัดว่า ชาติ (การเกิด) สิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ต้อง ทำทำเสร็จแล้ว กิจที่ต้องทำอย่างอื่นอีกเพื่อความเป็น อย่างนี้ไม่มี”

ข้อความว่า กต กรณีย ซึ่งแปลว่า กิจที่ต้องทำ (กรณีย) ทำเสร็จแล้ว (กต) น่าจะเป็นนัยสำคัญสำหรับการบัญญัติ ศัพท์ว่า กิจจ- และ กต- ในกิจจนญาณและกตญาณ

หลายท่านอาจแสดงความเห็นว่า คำว่า กต- ในกตญาณ มาจากรูปกิริยา กต นั้นเห็นด้วย แต่คำว่า กิจจ- ในกิจจ- ญาณ มาจากรูปคำว่า กรณีย นั้นยังมีข้อน่าสงสัยว่าเป็นไป ได้อย่างไร เรื่องนี้สามารถชี้แจงให้เข้าใจได้ด้วยหลัก ไวยากรณ์ของภาษาบาลีว่า กิจจ กับ กรณีย นั้น อยู่ใน กลุ่มลงกิจจปังกยฺด้วยกัน คือ กิจจ มาจากราก กร ลง ริจจ ปังกยฺ มีรูปสำเร็จเป็น กิจจ ในภาษาบาลีหรือ กิจจ ในรูป ภาษาไทย ส่วน กรณีย ก็มาจากราก กร ด้วยเช่นกัน ลง อนีย ปังกยฺ มีรูปสำเร็จเป็น กรณีย ทั้ง 2 คำนี้ทำหน้าที่ เสมอเหมือนกัน คือ เป็นกิริยาก็ได้ เป็นนามนามก็ได้ หากเป็นกิริยาใช้ในประโยคกัมมวาทก แปลว่า อันบุคคล พึงทำ (ควรทำ, ต้องทำ) แต่ถ้าเป็นนามแปลว่า สิ่งอัน บุคคลพึงทำ (ควรทำ, ต้องทำ) เมื่อเป็นเช่นนี้ กรณีย กับ กิจจ จึงใช้แทนกันได้ ทั้งในด้านเป็นกิริยาและเป็นนาม แต่ที่พระอรรถกถาจารย์เลือกใช้ กิจจ ไม่ใช่ กรณีย ในบท สมาสเช่นนี้ ผู้วิจยเห็นว่าน่าจะขึ้นอยู่กับความสละสลวย ของภาษาและการออกเสียงได้ง่ายกว่าเป็นหลัก

ประเด็นที่ต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับอริยสัจ 4

และปฏิjosสมุปบาทในเชิงปฏิสัมพันธ์

ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยมีข้อสังเกตเป็นเบื้องต้นว่า ข้อความว่า การเกิดจักขุ เกิดญาณ เกิดปัญญา เกิดวิชา เกิดอุโลกะ ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้สดับมา ก่อนเลย... นั้น มีใช้แต่เฉพาะในตอนที่กำลังถึง การเกิดปัญญาตรัสรู้ธรรมของพระพุทธเจ้าเท่านั้น ไม่ใช้กับการเกิดปัญญารู้ธรรมของบุคคลอื่น หลักฐานสนับสนุนข้อสังเกตนี้เห็นได้จากสุดตันตปิฎกกับวินัยปิฎก ในสุดตันตปิฎกกล่าวว่า ทั้งพระพุทธเจ้าวิปัสสิกับพระพุทธเจ้าโคตมเมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญเพียรเกิดจักขุเป็นต้นในปฏิjosสมุปบาท แต่ในวินัยปิฎกกล่าวว่า พระพุทธเจ้าโคตมเมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญเพียรเกิดจักขุเป็นต้นในอริยสัจ 4 ประเด็นการเกิดจักขุในปฏิjosสมุปบาทกับการเกิดจักขุในอริยสัจ 4 อาจทำให้สับสนได้ว่าเหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร ผู้วิจัยจึงเห็นว่ามีความจำเป็นต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิjosสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจกับปฏิjosสมุปบาทให้ชัดเจนก่อนดังนี้

1. ในวิปัสสิสูตรและโคตมสูตรกล่าวถึงขั้นตอนการเกิดกระบวนการการเกิดวิเคราะหฺ หาเหตุแห่งทุกข์และการดับทุกข์ของพระโพธิสัตว์ ซึ่งเมื่อศึกษาดูแล้วก็พบว่า พระโพธิสัตว์ยกเอาทุกข์ คือ ขรามรณะเป็นตัวตั้งแล้วจึงวิเคราะหฺหาสาเหตุจนในที่สุดก็พบว่า ขรามรณะมีเพราะชาติ (การเกิด) เป็นปัจจัย ชาติมีเพราะภพเป็นปัจจัย ภพมีเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย อุปาทานมีเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ตัณหา มีเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เวทนาเพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย ผัสสะมีเพราะสหายคณะเป็นปัจจัย สหายคณะมีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย นามรูปมีเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย วิญญาณมีเพราะสังขารเป็นปัจจัย สังขารมีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย กระบวนการเกิดทุกข์และทุกข์เกิดได้ด้วยอาการ

อย่างนี้ จากนั้นจึงวิเคราะหฺหาทางดับทุกข์จนในที่สุดก็พบว่า เมื่อชาติ (การเกิด) ดับ ขรามรณะก็ดับ การจะดับชาติได้ต้องดับภพ การจะดับภพได้ต้องดับอุปาทาน การจะดับอุปาทานได้ต้องดับตัณหา การจะดับตัณหาได้ต้องดับเวทนา การจะดับเวทนาได้ต้องดับผัสสะ การจะดับผัสสะได้ต้องดับสหายคณะ การจะดับสหายคณะได้ต้องดับนามรูป การจะดับนามรูปได้ต้องดับวิญญาณ การจะดับวิญญาณได้ต้องดับสังขาร และการจะดับสังขารได้ต้องดับอวิชชา จึงสรุปได้ว่า เพราะดับอวิชชาได้กระบวนการเกิดทุกข์และทุกข์ทั้งมวลก็จะดับได้โดยสิ้นเชิง

ขั้นตอนของกระบวนการการเกิดการเกิดวิเคราะหฺอย่างนี้ พระอรรถกถาจารย์เรียกว่า ยังญาณให้หยั่งลงในปัจจยาการ (ปัจจยาการ ฌาณ โอตาระควา...) หมายความว่า พิจารณาหาปัจจัยต่างๆที่ทำให้เกิดทุกข์ตามแนวทางวิปัสสนาญาณ อันเป็นขั้นตอนที่พระโพธิสัตว์ทุกองค์ใช้และประสบผลสำเร็จคือได้บรรลุอาสวักขยญาณ (เกิดความรู้ขึ้นทำลายอาสวะให้หมดสิ้น)

ผู้วิจัยเชื่อว่า ด้วยขั้นตอนของกระบวนการการเกิดวิเคราะหฺบนพื้นฐานของวิปัสสนาญาณดังกล่าวมานี้แหละ ทำให้พระโพธิสัตว์เกิดจักขุ เกิดญาณ เกิดปัญญา เกิดวิชา และเกิดอุโลกะ อันเป็นความรู้ขึ้นสามารถสรุปได้ว่า อะไรคือทุกข์ อะไรคือเหตุแห่งทุกข์ อะไรคือความดับทุกข์ อะไรคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

2. ในการเกิดความรู้ขึ้นสามารถสรุปได้ว่า อะไรคือทุกข์ อะไรคือเหตุแห่งทุกข์ อะไรคือความดับทุกข์ อะไรคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ พระโพธิสัตว์ได้แจ้งประจักษ์ชัดแล้วว่า ทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ล้วนเป็นความจริงที่เมื่อรู้แล้วทำให้เป็นอริยะคือละกิเลสได้ ความจริงดังกล่าวนี้เป็นสภาวะจริงแท้

ไม่ค้นแปรเป็นอย่างอื่น จึงกำหนดเรียกว่า อริยสัจ (อริย-สัจ)

3. การบัญญัติเรียกความจริงนั้นว่า อริยสัจ และแบ่งออกเป็นประเด็นสำคัญ 4 ประเด็น คือ ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ดังกล่าวแล้วในสัมมจักกัปปวัตตนสูตรนั้นง่ายต่อการนำเสนอหรือแสดงให้ผู้อื่นเข้าใจตาม เพราะประเด็นสำคัญทั้ง 4 ประเด็นนั้นเก็บความสำคัญไว้ดังนี้

3.1 แสดงความเป็นโลกียะและโลกุตตระ เพราะอริยสัจ 4 มีความเป็นโลกียะและโลกุตตระดังนี้ ทุกข์ กับ ทุกขสมุทัย เป็นโลกียะเพราะเป็นไปเพื่อเกี่ยวข้องหรือติดอยู่ กับโลก ส่วนทุกขนิโรธเป็นโลกียะหากเป็นการดับทุกข์ได้ชั่วคราวและเป็นโลกุตตระหากเป็นการดับทุกข์ได้เด็ดขาด สำหรับทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาเป็นทั้งโลกียะและโลกุตตระเช่นกัน กล่าวคือ หากเป็นการปฏิบัติอยู่ในขั้นเพื่อมุ่งดับทุกข์ ยังเป็นโลกียะอยู่เพราะยังละกิเลสไม่ได้ ต่อเมื่อรวมตัวกันถึงขั้นเป็น “มรรคสมังคี” คือ มรรคทุกข้อ เกิดพร้อมกันมีกำลังหักเหกันและสามารถละกิเลสได้จัดเป็นโลกุตตระ

3.2 แสดงความเป็นเหตุและผล เพราะอริยสัจ 4 มีความเป็นเหตุและผลอยู่ในตัวเอง กล่าวคือ ทุกขสมุทัยเป็นเหตุให้ทุกข์เกิด ทุกข์จึงเป็นผล ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาเป็นเหตุให้ถึงทุกขนิโรธ ทุกขนิโรธจึงเป็นผล

ฉะนั้น อริยสัจ 4 จึงเป็นบทสรุปสำคัญของปฏิจจสมุปบาทที่มีประเด็นสำคัญ 4 ประเด็นรวมอยู่ด้วยกันซึ่งง่ายต่อการนำเสนอให้ผู้ฟังเข้าใจและเห็นภาพของสัจจะ (ความจริง) 4 ประการได้ชัดเจน

4. กล่าวโดยสรุป อริยสัจ 4 กับปฏิจจสมุปบาท แม้ต่างชื่อกันแต่เนื้อหาเป็นหลักธรรมเดียวกัน ที่นำเสนอในแง่มุมต่างกัน กล่าวคือ อริยสัจเสนอแง่ผลนำ แต่ปฏิจจสมุปบาท

เสนอแง่เหตุนำ อริยสัจเป็นบทสรุปเพื่อนำเสนอต่อผู้ฟัง แต่ปฏิจจสมุปบาทเป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับการวิเคราะห์หาทางดับทุกข์ ฉะนั้นหากจะศึกษาอริยสัจกับปฏิจจสมุปบาทให้สัมพันธ์กันก็ให้ศึกษา ดังนี้

4.1 ว่าโดยสมุทธาร (สายเกิด) ให้นำเอาปฏิจจสมุปบาทไปอธิบายขยายความทุกขสมุทัยอริยสัจ แล้วนำเอาชาติขรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ไปอธิบายขยายความทุกข์อริยสัจ

4.2 ว่าโดยนิโรธวาร (สายดับ) ให้นำเอาปฏิจจสมุปบาทไปอธิบายความทุกขนิโรธ ส่วนทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา แม้จะไม่มีปรากฏ แต่ก็ใช่ว่าไม่รู้กันโดยนัยว่าการจะบรรลุถึงนิโรธได้ก็ต้องปฏิบัติตามแนวทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา คือมรรคมีองค์ 8

เหตุผลในการที่ทรงใช้ชื่อเรียกปัญญากลุ่มจักษุเป็นต้น

ในตอนท้ายของบทความสำคัญของปัญหา ผู้วิจัยได้กล่าวไว้แล้วว่า...นำศึกษาวิจัยถึงเหตุผลที่ใช้ชื่อเหล่านั้น ว่าสื่อให้รู้ความหมายอะไรและลึกซึ้งแค่ไหน... ซึ่งบัดนี้จะขอกลับไปศึกษาวิเคราะห์หาเหตุผลนั้นตามลำดับขั้นตอนดังนี้

1. ชื่อเรียกต่าง ๆ นั้นมีความหมายเป็นอย่างเดียวกันหรือไม่ คำถามนี้มีนัยสำคัญอยู่มาก และดูจะเป็นคำถามที่สนใจกันแม้ในยุคแรก ๆ อย่างในยุคพุทธกาล พระสารีบุตรจึงนำชื่อเหล่านี้ไปอธิบายโดยให้ความหมายตามรูปศัพท์ไว้ดังนี้ : จักษุ มีความหมายว่า เห็น ญาณ มีความหมายว่า รู้ ปัญญา มีความหมายว่า รู้ชัด (รู้แตกฉาน) วิชา มีความหมายว่า แทะตลอด อาโลกะ มีความหมายว่า สว่าง (ขุ. ปฏี.31/30/38) พระพุทธโฆสะ ศึกษาตามนัยที่พระสารีบุตรให้ไว้และสรุปเสริมว่า “ญาณเมว เหตุท สุตตญฺเฐน จกฺขุ ญาณญฺเฐน ญาณิ ปชานนญฺเฐน ปญฺญา ปฏิเวธนญฺเฐน วิชา โสภาสญฺเฐน อาโลโก” แปลว่า “ก็ในชื่อเหล่านี้ ญาณนั้นแหละ ชื่อว่า จักษุ เพราะมีความหมายว่า เห็น ชื่อ

ว่า ญาณ เพราะมีความหมายว่า รู้ ชื่อว่า ปัญญา เพราะมีความหมายว่า รู้ชัด (รู้แตกฉาน) ชื่อว่า วิชา เพราะมีความหมายว่า แทะตลอด ชื่อว่า อาโลกะ เพราะมีความหมายว่า สว่าง” (ส.อ.2/4/25)

ตามคำอธิบายของพระพุทธโฆสะแสดงให้เห็นว่า การที่ท่านเลือกใช้คำว่า ญาณ เป็นชื่อหลักก็เพราะชื่อเรียกทั้งหมดมีสถานะเป็นอย่างเดียวกัน คือ รู้ ส่วนคำอื่น ๆ ใช้เป็นไวพจน์ คือ คำขยายหรือคำเหมือนของ ญาณ ทั้งสิ้น

2. ปัญหาที่น่าคิดต่อไปก็คือว่า พระพุทธโฆสะมีเหตุผลอย่างไรในการเลือกใช้ ญาณ เป็นชื่อหลัก ผู้วิจัยเห็นว่าการที่พระพุทธโฆสะเลือกใช้ชื่อ ญาณ เป็นหลักนั้นมีทางพิจารณาได้หลายประเด็น คือ

2.1 ญาณ น่าจะเป็นคำที่รู้กันว่าหมายถึง ความรู้ที่เกิดจากความสงบภายในที่เกิดเชื่อมต่อกับความรู้จากภายนอกที่รู้ผ่านประสาทสัมผัส ซึ่งมีผลต่อการพัฒนาจิตคือทำให้กิเลสลดและคุณธรรมเพิ่มจนถึงขั้นละกิเลสได้ ดังจะเห็นได้จากการเกิดอุปเพนิวาสานุสสติญาณ (ญาณรู้ระลึกชาติ) จุตูปปาตญาณ (ญาณรู้การจุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย) และอาสวักขยญาณ (ญาณทำอาสวะให้สิ้น) การเกิดอุปเพนิวาสานุสสติญาณและจุตูปปาตญาณเห็นได้ชัดว่าต้องอาศัยความรู้จากประสาทสัมผัสเป็นเบื้องต้น กล่าวคือ ด้านการระลึกชาติ ผู้ปฏิบัติต้องฝึกหัดย้อนระลึกความทรงจำในชีวิตประจำวันจากแต่ละวันไปเป็นสัปดาห์เป็นเดือนเป็นปีและหลายปีจนกระทั่งสามารถระลึกอดีตชาติได้ (วิสุทธิ.2/251-252) ส่วนการรู้เห็นการจุติอุบัติของสัตว์ทั้งหลายสำเร็จได้ด้วยทิพยจักขุ ผู้ปฏิบัติต้องฝึกหัดเพ่งกลืนคือเพ่ง ดูแสงสว่างจนสามารถสร้างแสงสว่างขึ้นมาในใจได้แล้วแผ่ขยายแสงสว่างออกไปจนสามารถเห็นของที่เล็กมากของที่ถูกปิดบังหรือของที่อยู่ในที่มืดได้ชัดเจน และสามารถมองเห็นโอปปาติกะได้ (วิสุทธิ.2/267-268) จะเห็นว่าทั้งอุปเพ-

นิวาสานุสสติญาณและจุตูปปาตญาณต่างมีพื้นฐานมาจากการฝึกหัดด้านประสาทสัมผัสมาก่อนเพื่อให้สติตั้งมั่นและเกิดสมาธิ แล้วจึงอาศัยสมาธิเป็นฐานให้เกิดญาณทั้ง 2 ซึ่งผลจากญาณทั้ง 2 ก็จะเป็นปัจจัยให้เกิดอาสวักขยญาณ ซึ่งมีขั้นตอนเริ่มต้นตั้งแต่วิปัสสนาญาณไปจนถึงบรรลุมรรคญาณผลญาณและปัจเจกขณญาณตามลำดับ

2.2 ญาณ เป็นผลของปัญญา ข้อนี้สรุปจากงานของพระสารีบุตรที่กล่าวไว้ในปฏิสัมภิทามรรคว่า “โสดาธาระณปญฺญา สุตมเย ฌานํ สุตฺวาน สํวเร ปญฺญา สิลมเย ฌานํ สํวริตฺวา สมาทฺพนฺเต ปญฺญา สมาธิภาวนามเย ฌานํ ปจฺจยปริกฺขเห ปญฺญา ฌมฺมภูจิจิณฺหาณ” แปลว่า “ปัญญาในการฟัง (โสดาประสาธ) ฟัง ชื่อสุตมยญาณ (ญาณเกิดจากการฟัง) ปัญญาในการฟังแล้วสำรวม ชื่อสิลมยญาณ (ญาณเกิดจากศีล) ปัญญาในการสำรวม (จน) จิตตั้งมั่น ชื่อสมาธิภาวนามยญาณ ปัญญาในการกำหนดปัจจัยชื่อ ฌมมภูจิจิณญาณ” (ข.ปฎิ.31/1/1)

ข้อความนี้ชี้ให้เห็นว่า ญาณเป็นผลของปัญญา ในประเด็นที่ว่า การฟัง ก็ดี การฟังแล้ว สำรวม ก็ดี การสำรวมจนจิตตั้งมั่น ก็ดี การกำหนดปัจจัยได้ ก็ดี ในแต่ละขั้นตอนนี้ต้องใช้ปัญญาวิเคราะห์จนเกิดญาณ คือ ความรู้แจ่มแจ้งภายใน ซึ่งมีทั้งความสะอาดสว่างและสงบ

2.3 พิจารณาตามรูปศัพท์ ญาณ ประกอบมาจากธาตุ (รากคำ) ฌา ซึ่งมีความหมาย 7 อย่าง คือ (1) พุชฌน - รู้ (2) มารณ - ฆ่า, ทำให้ตาย (3) นิสาน - ถัก, ทำให้คม (4) คุฎฐิ - ยืนดี (5) เปรม - ส่งไป (6) อุติ - ชม, สรรเสริญ (7) อาโลจน - ดู, มองดู (ธาตุวัตถุสังคห. 146)

ผู้วิจัยเห็นว่า ในความหมายทั้ง 7 นี้ หากถือเอาความหมายว่า รู้ เป็นหลักและกำหนดให้ความหมายอื่นเป็นความหมายประกอบหรือความหมายเสริมแล้ว ก็ทำให้เห็นความสำคัญของ ญาณเด่นชัดขึ้น ซึ่งสามารถอธิบายให้

เหตุใดจึงทรงวาง จักขุ ไว้เป็นอันดับแรก วาง ญาณ ไว้เป็นอันดับที่ 2 และวาง ปัญญา วิชชา และ อาโลกะ ไว้เป็นอันดับที่ 3 ที่ 4 และที่ 5 ตามลำดับ

ในประเด็นแรกที่ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า เพราะเหตุใดพระพุทธเจ้าจึงทรงใช้ชื่อเรียกปัญญากลุ่มดังกล่าว มีทางวินิจฉัยอยู่ 2 ทางคือ

3.1 ตามแนวคิดของพระมหานามะ ผู้แต่งคัมภีร์สหัมมปกาสนี อธิบายว่าพระพุทธเจ้าทรงอธิบาย ญาณ อย่างเดียวกันและว่ามีหน้าที่ 5 อย่าง คือ เพราะทำหน้าที่เห็นเฉยธรรม (อริยสัจ) เหมือนตาเห็นญาณ จึงชื่อว่าจักขุ เพราะทำหน้าที่รู้ ญาณจึงชื่อว่า ญาณ เพราะทำหน้าที่รู้โดยประการต่าง ๆ ญาณจึงชื่อว่า ปัญญา เพราะทำหน้าที่แทงตลอดไม่เหลือ ญาณจึงชื่อว่า วิชชา เพราะทำหน้าที่ให้ความสว่างทุกเมื่อ ญาณจึงชื่อว่า อาโลกะ (ปฎิ.อ. 2/30/256)

3.2 ในทัศนะของผู้วิจัยเห็นเพิ่มเติมว่า น่าจะทรงมุ่งอธิบายความหมายของ ญาณ คือ ความรู้ ให้ชัดเจนว่าเป็นอย่างไร พระองค์ต้องการจะอธิบายให้รู้ว่า การรู้ คือ การเห็น หมายถึง การเห็นสัจจะ (ความจริง) และการเห็น ก็คือ การรู้ เป็นการรู้อย่างชัดเจนแจ้งชัดและแตกฉาน (ปัญญา) เป็นการรู้ตลอดสายไม่ติดขัด (วิชชา) และเป็นการรู้แบบสว่าง (อาโลกะ) ทำลายความมืดคือโมหะออกไปจากจิต

ส่วนประเด็นต่อมาว่า เพราะเหตุใด จึงทรงวาง จักขุ ไว้เป็นอันดับแรก วาง ญาณ ไว้เป็นอันดับที่ 2 และวาง ปัญญา วิชชา และ อาโลกะ ไว้เป็นอันดับที่ 3 ที่ 4 และที่ 5 ตามลำดับ ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะอธิบายเชื่อมต่อกับคำตอบในประเด็นแรกที่บอกว่า นั่นคือพระองค์ต้องการจะอธิบายให้รู้ว่า การรู้ คือ การเห็น...ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า

การเห็น ย่อมสื่อความหมายให้คนทั่วไปเข้าใจถึงการบรรลุธรรมได้ชัดเจน ใช่หรือไม่

คำถามนี้ชวนให้พิจารณาต่อไปว่า คำว่า รู้ เห็น เป็นสำนวนที่ใช้กันแพร่หลายในชีวิตประจำวันของคนอินเดียโบราณหรือไม่ ซึ่งเรื่องนี้พิจารณาตามคัมภีร์พระไตรปิฎกจะพบว่า สำนวน รู้ เห็น เป็นสำนวนที่ใช้กันแพร่หลายในลักษณะเป็นสำนวนยืนยันความจริง เช่นว่า “โย ปน ภิกขุ อนภิขานํ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมํ อตฺตูปนาถิกํ อลฺมรียฉาณ-ทสฺสนํ สมฺมาจเรชฺช อิติ ชานามิ อิติ ปสฺสามิอิ... อมฺปิ ปาราชิกโก โหติ อสฺวาโส” แปลว่า “อนึ่ง ภิกษุใด ไม่รู้จริง พุทธอวตตฺตริมนุสสธรรม ซึ่งเป็นญาณทัสสนะอันประเสริฐ อันสามารถ โดยนำเข้าหาตนว่า เราอยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ ภิกษุนี้เป็นปาราชิก หาสิ่งवास (ธรรมอยู่ร่วมกัน) มิได้” (วินย. 1/196/126) พระพุทธเจ้าเองเมื่อตรัสเล่าถึงเรื่องที่พระองค์ทรงได้ทิพยจักขุก็ตรัสว่า “สตฺตานํ จตฺตูปาตฉาณาย จิตฺตํ อภินินฺนามสฺสี. โส ทิพฺพเพณ จกฺขุนา... สตฺเต ปสฺสามิ สตฺเต ปชานามิ” แปลว่า “เราน้อมจิตไปเพื่อรู้การจุติและการอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย เรานั้นเห็นอยู่ซึ่งสัตว์ทั้งหลาย... รู้อยู่ชัดเจนซึ่งสัตว์ทั้งหลาย... ด้วยทิพยจักขุ” (ม.นุ. 12/51/29) เหตุการณ์ที่เกี่ยวกับข้อความนี้ แม้จะเกิดขึ้นภายหลังแสดงธรรมจกัปปวัตตนสูตร แต่สำนวนภาษาที่ใช้ก็คือ สำนวนภาษาที่ใช้กันแพร่หลายอยู่ก่อนแสดงธรรมจกัปปวัตตนสูตรด้วยซ้ำ เพราะพระพุทธเจ้าคงไม่แสดงธรรมด้วยสำนวนภาษาที่คนไม่คุ้น ข้อพิจารณาทั้งหมดนี้ยิ่งทำให้เห็นชัดเจนว่า พระพุทธเจ้าต้องมีพระประสงค์สำคัญอย่างแน่นอนที่ทรงวาง จักขุ ไว้เป็นอันดับแรกในชื่อกลุ่มปัญญา ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วก็เห็นว่า ทวนกระแสกับสำนวนพูดที่คุ้นเคยกันคือ จาก รู้ เห็น มาเป็น เห็น รู้ เห็นก็คือเกิด จักขุ รู้ก็คือเกิดญาณ

กลับไปสู่ประเด็นคำถามที่ผู้วิจัยตั้งไว้ว่า...ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า การเห็น (จักขุ) ย่อมสื่อความหมายให้คนทั่วไปเข้าใจถึงการบรรลุธรรมได้ชัดเจน ใช่หรือไม่ สำหรับผู้วิจัยเห็นว่า ใช่ ด้วยเหตุผลต่อไปนี้คือ

3.1 จักขุ คือ ดวงตา เป็นอวัยวะสำคัญส่วนหนึ่งในร่างกายที่ทำให้เกิดการมองเห็น และการมองเห็นนั้นเป็นการสื่อสารที่ดีที่สุดชัดเจนที่สุด คนมีตาคือคนตาดีย่อมมองเห็น คนที่ไม่มีตาคือคนตาบอดย่อมมองไม่เห็น เป็นที่น่าสังเกตว่า สำนวนว่า คนมีตา ถูกนำมาใช้เป็นเชิงเปรียบเทียบ ในการกล่าวแสดงความรู้สึกที่ประกอบด้วยปิติ โสมนัสของบุคคลสำคัญหลายคนหลังจากฟังพระพุทธเจ้าแสดงธรรมจบ อาทิ ในสามัญญผลสูตร พระเจ้าอชาตศัตรูหลังจากฟังพระพุทธเจ้าแสดงธรรมโปรดแล้วกราบทูลว่า “เสยฺยถาปิ ภนฺเต นิกฺกฺขชิตํ วา อุกฺกฺขเซยฺย ปฏิจฺฉนฺนํ วา วิวเรยฺย มุหฺมสุสฺส วา มกฺคํ อาจิกฺกฺขเซยฺย อนฺนการว วา เกลปฺปชฺโชตํ ธาเรยฺย จกฺขุมฺนโค รูปานิ ทกฺขณฺติติ เอวเมวํ ภควตา อนนฺกปริยาเขน ธมฺโม ปภาสิโต” แปลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประกาศธรรม (ชัดเจน) โดยอนนฺกปริยาข คล้ายคนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ถูกลิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือถือดวงประทีปน้ำมันในที่มืดด้วยหวังว่า ให้คนมีตา (ตาดี) ย่อมจะเห็นรูปได้” (ที.สี.9/250/85)

3.2 การมองเห็นเป็นการสื่อสารที่ชัดเจนที่สุด รวมทั้งเป็นการสื่อสารให้รู้ความหมายว่า เข้าใจ รู้จริง และรู้แจ้งได้ด้วย ดังจะเห็นได้จากข้อความต่าง ๆ ในพระไตรปิฎกที่กล่าวถึง เห็น หมายถึง เข้าใจ รู้จริง รู้แจ้ง ดังนี้

3.2.1 “โย ธมฺมํ ปสฺสตี โส มํ ปสฺสตี” แปลว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นย่อมเห็นเรา” (ส.ขนฺธ.17/87/96) พระพุทธศาสดาตรัสพระพุทธเจ้าตรัสบอกพระวักกิลให้เลิกนั่งดูพระองค์แต่ให้มุ่งมั่นปฏิบัติจนกระทั่งได้เห็นธรรม ธรรมก็จะ

ได้เห็นพระองค์ ฉะนั้น เห็น ในที่นี้ก็หมายถึง เข้าใจ รู้หรือบรรลุธรรมนั่นเอง

3.2.2 “อด โข อายสฺมา อญฺญาโกณฺหณฺโณ ทิฏฺฐธมฺโม ปคฺคธมฺโม วิทิตธมฺโม ปริโยคาพฺพธมฺโม ดิณฺณวิจิกิโณ วคฺคกถฺกโก เวสสารชฺชปฺปคฺโค อปรปฺปจโย สคฺกุสาสน” แปลว่า “ครั้งนั้นแล ท่านพระอัญญาโกณฺหณฺโณ เห็นธรรมแล้ว บรรลุแล้ว แทะตลอดธรรมแล้ว หยั่งลงสู่ธรรมแล้ว ข้ามความสงสัยได้แล้ว หมกด้วยคำว่าอย่างไร (หมดคำถาม) มีความกล้าหาญ ไม่ต้องพึ่งคนอื่น ในคำสอนของพระศาสดา” (วินย.4/18/16) ข้อความนี้บอกให้รู้ว่า พระอัญญาโกณฺหณฺโณเห็นธรรม และขยายการเห็นธรรมของท่านออกไปเป็นว่า คือ บรรลุธรรม แทะตลอดธรรม หยั่งลงสู่ธรรม ซึ่งมีผลต่อชีวิตท่าน คือ ทำให้หมดความสงสัยในคำสอนของพระพุทธเจ้า อันเป็นการบรรลุธรรมระดับโสดาบัน

“ปสฺสามิ นํ มนสา จกฺขุนาว

รตฺติณฺทิวํ พฺราหฺมณ อปฺปมคฺโค

นมนสฺสมาโน วิวสามิ รตฺตี

เดเนว มณฺเฑนํ อวิปฺปวาโส”

“ท่านพราหมณ์ อาตมาเห็นพระสมณโคดม

ด้วยใจ เหมือนเห็นด้วยตา

อาตมาไม่ประมาณมัสการพระองค์อยู่ตลอดคืนและวัน

คืน (นี้แม้) จะอยู่ห่าง (จากพระองค์)

แต่ด้วยความรู้สึกดังว่ามานั้น

อาตมาก็เข้าใจว่า มิได้ออยู่ห่างจากพระองค์”

(ขุ.สุตต.25/1149/553)

พระปิณฑะกล่าวข้อความนี้แก่พราหมณ์พาวรีผู้เป็นอาจารย์เก่าตอนเดินทางกลับไปโปรด หลังจากได้พบพระพุทธเจ้าฟังธรรมบรรลุธรรมระดับอนาคามีผลแล้วทูลขอบวช ครั้งนั้น พราหมณ์พาวรีได้ถามว่า ท่านศรัทธาพระสมณโคดมมาก แต่ทำไมจึงยอมจากพระองค์มาเล่า ซึ่ง

พระปิงคิยะก็ได้ตอบให้ทราบดังข้อความที่ยกมานั้น

“อด โข ภควา ปาเวยฺยเก มลฺลเต พหุเทว รตฺติ ธมฺมียา
กถาย สนฺทสฺสคฺวา สมาทเปคฺวา สมฺมุเตเชคฺวา สมฺปหิ-
เสคฺวา อฺยุโยเชสิ....- ครั้นนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรง
สอนมัลลกลัษณฺ์ริชชาวเมืองปาวา ให้เห็นชัด ให้ถือปฏิบัติตาม
ได้ ให้อาจหาญ ให้ร่าเริง ด้วยธรรมิกถา ตลอดเวลา
ส่วนใหญ่ของราตรีแล้วทรงส่งเสด็จพวกเจ้ามัลลกลัษณฺ์กลับ...
(ที.ปาฎิ.11/299/189) ข้อความนี้ย่อมชี้ให้เห็นว่า การถ่ายทอด
ความรู้ความเข้าใจออกมาเป็นวาเห็น (สนฺทสฺสคฺวา)
นั้นย่อมสื่อความหมายได้ดีที่สุด

ฉะนั้น ด้วยเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยเห็นว่าสามารถตอบคำ
ถามได้แล้วว่าการที่ทรงวางจักขุไว้เป็นอันดับแรกก็เพื่อต้องการ
สื่อความหมายการบรรลุธรรมให้เป็นที่เข้าใจได้ชัดเจนนั้น
เองว่า โลกนี้มีความจริง คือ ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกข-
นิโรธ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา โมหะหรืออวิชชา
คือ ความมืดที่ปิดบังความจริงนั้นไว้ ทำให้มองไม่เห็นและ
บัดนี้พระองค์ได้มองเห็นแล้ว เพราะทำลายความมืด คือ
โมหะหรืออวิชชาได้แล้ว

จากข้อความที่ยกมานี้ย่อมเป็นหลักฐานสนับสนุนว่า
การเห็น หมายถึง เข้าใจ รู้จริง รู้แจ้ง ได้เป็นอย่างดี โดย
เฉพาะข้อความที่ว่า เห็นพระสมณโคดมด้วยใจเหมือนเห็น
ด้วยตา นั้นย่อมชี้ให้เห็นว่า การเห็นด้วยตาสามารถนำไป
เปรียบเทียบกับ การเห็นด้วยใจได้ เพราะแสดงถึงเห็นชัด
เจนด้วยตนเอง

4. เมื่อตอบคำถามในประเด็นที่ว่า เพราะเหตุใด จึงทรง
วางจักขุไว้เป็นอันดับแรกได้แล้ว ต่อไปนี้ ก็ขอตอบคำถาม
ในประเด็นที่ว่า ญาณ ปัญญา วิชชา และอาโลกะ ไว้
เป็นอันดับที่ 2 ที่ 3 ที่ 4 และที่ 5 ตามลำดับ

4.1 ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยอยากขอเสนอให้พิจารณาแง่มุม
เกี่ยวกับไวยากรณ์ภาษาบาลีก่อนว่า ประโยคทั้ง 5 คือ

จักขุ อุตฺปาติ (เกิดจักขุ) ฌาณ อุตฺปาติ (เกิดญาณ) ปญฺญา
อุตฺปาติ (เกิดปัญญา) วิชชา อุตฺปาติ (เกิดวิชา) อาโลโก
อุตฺปาติ (เกิดอาโลกะ) มีฐานะเท่ากัน คือ เป็นประโยค
ประธานที่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง คือ มีบทนามเป็น
ประธานและบทกิริยา บทกิริยามีรูปเดียวกัน คือ อุตฺปาติ
ส่วนบทนาม คือ จักขุ (จักขุ) ฌาณ (ญาณ) ปญฺญา
(ปัญญา) วิชชา (วิชา) อาโลโก (อาโลกะ) เป็นปฐมวักคิ
(วักคิที่ 1) เอกวจนะ เหมือนกัน แต่ต่างลิงค์กันบ้าง เป็น
ลิงค์เดียวกันบ้าง แต่ทั้งหมดก็สื่อความหมายให้รู้ว่าเป็น
จากการพิจารณาแง่มุมเกี่ยวกับไวยากรณ์ภาษาบาลีดังกล่าว
จึงบอกได้ว่า ประโยคทั้ง 5 ประโยคนี้ แต่ละประโยคมี
ฐานะเสมอกันคือ เป็นประโยคประธานและทำหน้าที่ขยาย
ความกัน ฉะนั้น หากจะแปลให้ได้ความชัดเจนตามหลัก
การแปลบาลีก็ต้องเดิม คือ เข้ามาเป็นคำไขว่ เกิดจักขุ คือ
เกิดญาณ คือ เกิดปัญญา คือเกิดวิชา คือเกิดอาโลกะ

4.2 เมื่อเข้าใจถึงสถานะทางไวยากรณ์ภาษาบาลีของชื่อ
เรียกปัญญาทั้ง 5 แล้ว ต่อไปก็จะได้พิจารณาหาเหตุผลที่
พระพุทธเจ้าทรงใช้และวางชื่อเรียกปัญญาไว้ตามลำดับ
ตามความหมายทั้งทางรูปศัพท์และสภาวะธรรม การที่ทรง
วางญาณไว้ต่อจากจักขุก็ด้วยทรงมีจุดมุ่งหมายจะทรงบอก
ให้รู้ว่ จักขุ คือ การเห็น นั้น ไม่ใช่หมายถึง ตาเนื้อ แต่
หมายถึง ความรู้ คือ ญาณ และทรงใช้ ปัญญา เป็นตัว
ขยายความรู้คือญาณให้เห็นชัดว่าเป็นการรู้อย่างชัดเจน แดก
ฉาน ปัญญาเมื่อพิจารณาตามรูปศัพท์ก็ทราบได้ว่า มาจาก
ธาตุ (รากคำ) เดียวกับ ฌาณ คือ ธาตุ ฌา ซึ่งมีความ
หมายดังกล่าวแล้ว แต่ที่พิเศษไปกว่านั้น คือ ลง อุปสรรค
ป และลงพยัญชนะซ้อน คือ ฌ พยัญชนะซ้อน คือ ฌ
นั้นไม่มีความหมายอะไรนอกจากเพื่อให้ออกเสียงได้
สะดวกกลื่นเท่านั้น แต่อุปสรรค ป มีความหมายหลายอย่าง
คือ หมายถึง ทัว ข้างหน้า ก่อน ออก ในกรณีที่ว่าอยู่

หน้าธาตุ ญา เป็น ปัญญา ท่านเลือกเอาความหมายว่า ทั่ว มาเป็นคำแปลและนิยามแปลว่า ทั่ว หมายถึง ความรอบรู้ นั่นเอง แต่อีกนัยหนึ่งกล่าวว่า ป นั้นกร่อนมาจากคำว่า ปเภท ซึ่งแปลว่า ประเภท หรือ แดกฉาน ฉะนั้น จึงแปลได้อีกว่า ทั่วโดยประเภท หมายถึง ทั่วแดกฉาน หรือรู้แยกแยะ อันเป็นความรู้แยกหรือทำลายกิเลสออกจากจิตหรือทำลายอัตตานั้นเอง

ได้กล่าวไว้แล้วว่า ปัญญา เป็นตัวขยาย ญาณ ซึ่งก็คือ เป็นตัวขยายความรู้ให้เห็นชัดเจนว่า เป็นการรู้อย่างชัดเจน แดกฉาน แยกแยะ ทำลายกิเลส ทำลายอัตตาคด้วยเหตุดังกล่าวมานี้จึงมีการอธิบายความหมายของปัญญาในเวลาต่อมาไว้ว่า : รมุสสภาวะปฏิเวธลกขณมา ปญญา รมุมนัสสภาวะปฏิจลาทกโมหนุทธการวิทุธสนรสา อสมุโมหปจจุปญจานา - ปัญญา มีการแทงตลอดสภาวธรรมเป็นลักษณะ มีการทำลายความมืดคือโมหะอันปกปิดสภาวธรรมเป็นหน้าที่ มีความไม่หลงงมงายเป็นผลปรากฏ (วิสุทธิมคค 3/3) และโดยเหตุที่ จักขุ ญาณ ปัญญา อธิบายให้สัมพันธ์กันได้ โดยประการดังกล่าวมานี้ต่อมาจึงมีการใช้ศัพท์ว่า ปญญา-จักขุ (จักขุคือปัญญา) และ ญาณจักขุ (จักขุคือญาณ) ในพระไตรปิฎกและอรรถกถา(ส.มหา.18/343/258, ส.อ.3/343/152, วินย.อ.3/13/17)

4.3 จากความหมายของ ปัญญา ดังกล่าวมานี้ สามารถเชื่อมโยงเข้ากับความหมายของ วิชา และอาโลกะ ที่จะกล่าวต่อไป

วิชาตามความหมายที่พระสารีบุตรให้ไว้ในคัมภีร์ ปฏิสัมภิทามรรคนั้นหมายถึง การแทงตลอด (ปฏิเวธตนต) ความหมายนี้ทำให้ผู้วิจัยเห็นว่ามีความจำเป็นต้องไปหาความหมายของศัพท์นี้จากธาตุ คือ รากคำของวิชา คู่ก่อน เพราะเท่าที่ผ่านมานั้นจะคุ้นเคยอยู่กับความหมายว่า วิชา ซึ่งต่างจากความหมายที่พระสารีบุตรให้ไว้ว่าแทงตลอด

ความหมายว่า วิชา กับความหมายว่า แทงตลอด จะมีความสัมพันธ์กันได้โดยลักษณะใดเป็นเรื่องน่าศึกษา และบางที่อาจจะได้ความกระจ่างเพิ่มขึ้นอีกกว่าเพราะเหตุใดพระพุทธเจ้าจึงทรงวาง วิชา ไว้คู่กับ อาโลกะ

วิชา ที่แปลว่า วิชา มาจากธาตุ วิ หมายความว่า ลงปัจจัย ข และลงการันต์ ๑ และธาตุ วิ ังมีความหมายอื่น ๆ ได้อีก คือ มี (ภาว) พิจารณา (วิมฺสน) ไล่ (ลาภ) ยินดี (ตฺถุ) เสวย (อนุภว) อยู่ (นิवास) พุด (อาขยาน) มั่นคง (เถริย) (สัท-ทนีติธาตุมาลา, ธาตวตดสังคห หน้า 410) ซึ่งความหมายเหล่านั้นเข้าใจได้ด้วยการสังเกตการสร้างรูปคำ แต่ความหมายที่ท่านเลือกให้เป็นความหมายของวิชา ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาและปกรณ์วิเสสเป็นส่วนใหญ่ ก็คือ วิชา กับ ไล่ (หรือ ประสบ) ซึ่งจะเห็นได้จากคัมภีร์วิสุทธิมรรคผลงานของพระพุทธโฆสะ ซึ่งแต่งเมื่อพ.ศ. 900 และจากคัมภีร์สัทธัมมปกาสนีอรรถกถาปฏิสัมภิทามรรคผลงานของพระมหานามะซึ่งเชื่อกันว่าแต่งขึ้นเมื่อราว พ.ศ. 1184 หลังพระเจ้าโมคคัลลานะเสด็จสวรรคต 3 ปี ฉะนั้นเมื่อผลงานของพระพุทธโฆสะและพระอรรถกถาจารย์รูปอื่น ๆ อย่างพระมหานามะชาวลังกาเผยแพร่เข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างพม่า ไทย ลาว และกัมพูชา ในการศึกษาพระไตรปิฎกในประเทศเหล่านั้นได้อาศัยงานของท่านเหล่านั้นประกอบเป็นหลัก จึงทำให้เราคุ้นเคยอยู่กับความหมายของวิชา ที่แปลว่า วิชา กับ ไล่ (หรือประสบ) แต่จะไม่คุ้นเคยกับความหมายว่า แทงตลอด (ปฏิเวธตนต) ทั้ง ๆ ที่ความหมายนี้เป็นความหมายเดิมที่ตรงกับความหมายของวิชา ในธรรมจักกัปปวัตตนสูตรและในสูตรอื่น ๆ ที่มีใช้ในทำนองเดียวกันนี้

เกี่ยวกับความหมายว่า แทงตลอด นั้น ทำให้ต้องศึกษาต่อไปว่า วิชา ที่มีความหมายอย่างนั้นมาจากธาตุอะไร จากการศึกษพบว่า ธาตุ วิ ังมีความหมายว่า เจา

แทง แต่พบว่า ธาตุที่มีความหมายว่า เจาะ แทง คือ ธาตุ วิฑู จึงทำให้ต้องศึกษาที่มาของ วิชชา ที่แปลว่า รู้ กับ เจาะแทงนั้น มาได้อย่างไร

ตามหลักไวยากรณ์ภาษาบาลี วิชชา ที่แปลว่า รู้ มาจาก ธาตุ วิฑู ลงปัจจัย ข ลงกรันต์ ๑ จึงสำเร็จรูป วิฑูชา แล้วจึงอาเทศ ทย เป็น ขฺย จึงมีรูปเป็น วิชชา และไทยใช้เป็น วิชชา อย่างที่รู้จักกัน ส่วนใน Pali - English Dictionary ฉบับสมาคมบาลีปกรณ์กล่าวว่า วิชชา มาจาก วิทยา (Vidyā) ซึ่งเป็นศัพท์ในวรรณคดีพระเวท แปลว่า ความรู้ (Knowledge) (T.W.Rhys David:1921) ส่วน วิชชา ที่มาจาก วิฑู ธาตุ ยังไม่พบหลักฐานในคัมภีร์ไวยากรณ์ภาษาบาลีอื่นเลย นอกจากในคัมภีร์อริยานุสสติปิฎกสุจิตปริกขซึ่งอธิบายความหมายของ วิชชา และมีอยู่คนหนึ่งซึ่งอธิบาย วิชชา ว่า แทงตลอด ไว้ชัดเจนคงจะยกรูปวิเคราะห์ศัพท์มาให้เห็นเป็นตัวอย่าง : คโมกขนุสสติปิณฑาลนญเณ วา อตฺตโน วิปกฺขํ วิขฺมตฺติ วา วิชชา - ที่ชื่อว่า วิชชา เพราะหมายความว่า ทำลายกองแห่งความมืดเป็นต้น หรือ เจาะแทงกิเลสที่เป็นข้าศึกของคน (อริยานุสสติปิณฑาลนญเณ หน้า 366)

จากตัวอย่างที่ยกมานี้ แม้จะยังอธิบายไม่ได้ว่า วิชชา สร้างรูปคำมาจากธาตุ วิฑู ได้อย่างไร แต่ก็สรุปได้จากรูปวิเคราะห์ว่า วิชชา มาจากธาตุ วิฑู ได้ เพราะรูปกิริยาในรูปวิเคราะห์ คือ วิขฺมตฺติ (เจาะแทง) มีการสร้างรูปคำมาจาก ธาตุ วิฑู + ปัจจัย ข สำเร็จเป็นคำกิริยาว่า วิฑูช และอาเทศ ทย เป็น ขฺย จึงมีคำกิริยาเป็น วิขฺม + ปัจจัย ะ + วิภัติ ติ จึงเสร็จรูปเป็น วิขฺมตฺติ ดังกล่าวแล้ว ฉะนั้น จึงสรุปได้ว่า วิชชา มาจากธาตุ วิฑู ได้ แปลว่า เจาะแทงกลับไปทีที่พระโคตมพุทธเจ้าเพื่อให้ความหมายของ วิชชา ที่พระสารีบุตรให้ไว้ก็ทำให้ได้ข้อสรุปชัดเจนว่า วิชชา ในที่นั้น

มาจากธาตุวิฑู เพราะท่านอธิบายไว้ว่า วิชชา ปฏิเวธนคฺเคน - วิชชา มีความหมายว่า แทงตลอด อย่างที่ทราบกันแล้ว

ความหมายของ วิชชา ที่แปลว่า เจาะแทง หรือ แทงตลอด นี้แหละช่วยให้เข้าใจเหตุผลที่พระพุทธเจ้าทรงวางอาโลกะ ไว้ต่อจาก วิชชา ได้ง่ายขึ้น

อาโลกะ มีความหมายว่า สว่าง (โสภาสคฺเคน) ซึ่งมีนัยสำคัญบอกให้รู้ว่า เกิดต่อจากวิชชานั้นเอง ตามธรรมชาติ สว่าง คู่กับ มืด ก็จริง แต่สภาวะทั้ง 2 นี้เป็นคู่ที่ไม่เคยเกิดร่วมกัน เนื่องจากเป็นข้าศึกกัน สภาวะที่เป็นข้าศึกกันนี้แหละจะถือว่าต่างฝ่ายเจาะแทงหรือทำลายกันและกันก็ได้ นั่นคือ มืดเจาะแทง หรือทำลายสว่าง สว่างเจาะแทง หรือทำลายมืด ในด้านจิตใจโมหะเป็นความมืดใหญ่ที่ครอบงำจิตใจของสัตว์โลก ซึ่งต้องเจาะแทงหรือทำลายด้วยความรู้ คือ ญาณ และเพราะญาณไปเจาะแทงหรือทำลายความมืดคือโมหะนั้นจึงเรียกว่า วิชชา เมื่อความมืดคือโมหะถูกทำลายลงไป ความสว่างก็เกิดขึ้น นั่นคือ เกิดความรู้แจ้งกระจ่างชัด ในธรรมคืออริยสัจ 4

ถึงตรงนี้ก็ทำให้เห็นถึงพุทธประสงค์ในการวางอาโลกะ ไว้ต่อจาก วิชชา เพื่อให้เป็นคู่ได้ชัดเจนว่า เมื่อเจาะแทงหรือทำลายความมืดคือโมหะได้แล้วก็พลันเกิด ความสว่างทันที่อันเป็นความสว่างแห่งปัญญา

ในการที่ทรงวาง วิชชา กับ อาโลกะ ไว้คู่กันนี้ ยิ่งทำให้เห็นพุทธประสงค์ชัดเจนเมื่อศึกษาอุทฺทหะสูตรซึ่งมีว่า : ...วิชชา อริคฺคา, อวิชชา วิหคฺคา, วิชชา อุปปนฺนา, คโม วิหคฺโค, อาโลโก อุปปนฺโน... - ... (พระพุทธเจ้าตรัสว่า คตาคค) ได้บรรลุวิชชาแล้ว ทำลายอวิชชาได้แล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว ความมืดถูกทำลายได้แล้ว ความสว่างเกิดขึ้นแล้ว... (ม.นุ.12/51/29-31)

จากพระพุทธพจน์นี้ทำให้เห็นอีกว่า นอกจากจะทรงวาง วิชชา กับ อาโลกะ ไว้คู่กันแล้ว ก็ยังทรงวางศัพท์ที่ตรง

ข้ามไว้ด้วย คือ ทรงวาง อวิชา ไว้ให้เป็นศัพท์ตรงข้ามกับ วิชา และทรงวาง ตมะ ไว้เป็นศัพท์ตรงข้ามกับ อาโลกะ ท่านองจะบอกให้รู้ว่า การทำลายอวิชาได้กับการเกิดวิชาเป็นไปพร้อมกัน เช่นเดียวกับการทำลายความมืดกับการเกิดความสว่างที่เป็นไปพร้อมกัน

5. จากหลักฐานที่เสนอพร้อมบทวิเคราะห์นั้นทำให้มองเห็นเหตุผลที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ชื่อเรียกปัญญากลุ่มว่า จักขุ ญาณ ปัญญา วิชา และอาโลกะ ชื่อเรียกปัญญากลุ่มดังกล่าวนี้ว่าโดยสภาวะแล้วก็เป็นอย่างเดียวกัน และการที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ชื่อเรียกปัญญากลุ่มดังกล่าวก็เพื่อนำเสนอการตรัสรู้ธรรมให้เป็นที่เข้าใจง่าย ให้ผู้ฟังเกิดความอัศจรรย์ใจในความยิ่งใหญ่ของปัญญา และอยากปฏิบัติตามด้วยความกล้าหาญและร่าเริง แล้วพระองค์ก็ทรงได้ผลสมประสงค์ คือ ฤาษีโกณฑัญญะเกิดธัมมจักขุ (ดวงตาเห็นธรรม) ทันที ส่วนฤาษีอีก 4 รูปเกิดอุตสาหะปฏิบัติตามและได้บรรลุมรรคผลในเวลาต่อมา

ปัญญากลุ่มจักขุเป็นต้นกับญาณทัสสนะ

สิ่งแรกที่น่าตั้งปัญหาลงตรงนี้ก็คือน่าจะว่า ปัญญากลุ่มจักขุเป็นต้นกับญาณทัสสนะมีความสัมพันธ์กันอย่างไร และการจะได้คำตอบนั้นคงต้องศึกษาถึงที่มาของคำว่าญาณทัสสนะ ก่อน ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ญาณทัสสนะปรากฏอยู่ในข้อความต่อไปนี้ :

“ชาวกัณฐก เม ภิกขเว อิมสุ จตุสุ อริยสัจเจสุ เอ-
วณฺธิปริวณฺณํ ทวาทสาการํ ขณฺณํ ญาณทสฺสนํ น สุวิ-
สุทฺธํ โอลฺลสิ, เมว ตวาทํ ภิกขเว สเทวเก โลเก สมารเก
สพฺพหุมเก สสุสมณพฺรหฺมณฺยา ปชาย สเทวมนุสฺสาย
อนฺตรํ สมฺมาสมฺโพธิํ อภิสมฺพุทฺโธ ปจฺจณฺณาสี. ยโต จ
โฆ เม ภิกขเว อิมสุ จตุสุ อริยสัจเจสุ เอวณฺธิปริวณฺณํ
ทวาทสาการํ ขณฺณํ ญาณทสฺสนํ สุวิสุทฺธํ โอลฺลสิ, อดา-
หํ ภิกขเว สเทวเก โลเก สมารเก สพฺพหุมเก สสุสมณ-

พฺรหฺมณฺยา ปชาย สเทวมนุสฺสาย อนฺตรํ สมฺมาสมฺโพธิ
อภิสมฺพุทฺโธ ปจฺจณฺณาสี”

“ภิกษุทั้งหลาย ญาณทัสสนะ ตามความเป็นจริง ในอริยสัจ 4 เหล่านี้ ซึ่งมี 3 รอบ มีอาการ 12 ดังกล่าวนี้นี้ของเรา ยังไม่บริสุทธิ์หมดจดเพียงใด เราก็ยังไม่ปฏิบัติญาณว่า ได้ตรัสรู้อนัตตสมมติโพธิ์ในโลก กับทั้ง เทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ เพียงนั้น ภิกษุทั้งหลาย ต่อเมื่อใดแล ญาณทัสสนะ ตามความเป็นจริง ในอริยสัจ 4 เหล่านี้ ซึ่งมี 3 รอบ มี อาการ 12 ดังกล่าวนี้นี้ ของเรา บริสุทธิ์หมดจดแล้ว เมื่อนั้นเราจึงปฏิบัติญาณว่าได้บรรลุอนัตตสมมติโพธิ์ในโลก กับทั้ง เทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์” (วินย. 4/15/16)

ข้อความที่ยกมานี้เป็นพระพุทธพจน์ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสไว้ต่อจากที่ตรัสว่า เกิดจักขุ เกิดญาณ เกิดปัญญา เกิดวิชา และเกิดอาโลกะ ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้สดับมาก่อน คือ ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ซึ่งก็คือ อริยสัจ 4 นั้นเอง การเกิดนั้นเกิด 3 รอบ โดยรอบที่ 1 เกิดรู้ว่าอริยสัจ 4 นั้นเป็นสังขะ (ความจริง) จึงเรียกว่า สัจจญาณ รอบที่ 2 เกิดรู้ว่า มีกิจที่ต้องทำกับอริยสัจ 4 เหล่านี้ คือ รู้ว่า ทุกข์ต้องกำหนดรู้ให้ตลอด ทุกขสมุทัยต้องละ ทุกขนิโรธ ต้องทำให้แจ้ง และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ต้องทำให้เกิดมี จึงเรียกว่า กิจจญาณ รอบที่ 3 เกิดรู้ว่า ได้ทำกิจที่ต้องทำกับอริยสัจ 4 เหล่านี้แล้ว คือ รู้ว่า ทุกข์ กำหนดรู้ได้ตลอดแล้ว ทุกขสมุทัย ละได้แล้ว ทุกขนิโรธ ทำให้แจ้งได้แล้ว และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ทำให้เกิดมีได้แล้ว จึงเรียกว่า กตญาณ การเกิดญาณ 3 รอบนั้นเกิดในอริยสัจแต่ละข้อทั้ง 4 ข้อครบข้อละ 3 รอบ จึงเป็นอาการ 12 ฉะนั้นพระพุทธพจน์ส่วนนี้จึงเท่ากับเป็นพระพุทธพจน์สรุปความเกี่ยวกับการตรัสรู้อริยสัจ 4

ของพระพุทธเจ้า และญาณทัสสนะก็เป็นชื่อเรียกรวมปัญญา
กลุ่มจักขุเป็นต้นทั้งหมดไว้ในชื่อเดียวกัน

ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ เมื่อ คำว่า “3 รอบ อากาโร 12”
(คิปปริวญฺญํ ทวาทสาการํ) มาปรากฏเป็นคำขยายความของ
ญาณทัสสนะก็เท่ากับเป็นการบอกให้รู้ว่าจักขุ ญาณ ปัญญา
วิชา และอาโลกะ มีความสัมพันธ์กับ ญาณทัสสนะ อย่าง
แน่นนอน แม้จะไม่มีการบอกถึงความสัมพันธ์กันไว้อย่างชัด
เจน แต่จากการศึกษาเนื้อหาที่เชื่อมโยงกัน บริบทของคำ
ขยายญาณทัสสนะ และคำอธิบายของพระมหานามะเกี่ยว
กับญาณทัสสนะว่า : ญาณทสฺสสนฺนิ เอเคสํ คิปปริวญฺญานํ
ทวาทสสนํ อาการานํ วสณ อูปฺปนฺนํ ญาณสฺสขจํ ทสฺสนํ
- ทัสสนะ กล่าวคือ ญาณ ที่เกิดขึ้นเป็น 3 รอบ (และ) 12
อากาโร เหล่านี้ ชื่อว่า ญาณทัสสนะ (ปฎิ. อ. 2/30/253) ก็
ทำให้สามารถสรุปได้ว่า จักขุ ญาณ ปัญญา วิชา และ
อาโลกะ มีความสัมพันธ์กับ ญาณทัสสนะ โดยชื่อเรียก
ปัญญาทั้งหมดนั้นถูกรวมไว้เป็นชื่อเดียวกันว่า ญาณทัสสนะ
นั่นเอง หรือจะกล่าวว่า ญาณทัสสนะ เป็นชื่อรวมของ จักขุ
ญาณ ปัญญา วิชา และอาโลกะก็ได้

ญาณทัสสนะ ที่แปลว่า ทัสสนะ กล่าวคือ ญาณ หรือ
จะแปลเป็นไทยให้ชัดเจนว่า การเห็น กล่าวคือ ความรู้ นั้น
ย่อมแสดงนัยสำคัญให้เห็นว่า การนำเสนอการบรรลุนิพพาน
ให้ผู้ฟังเข้าใจง่ายโดยใช้คำว่า การเห็น นั้นมีความสำคัญ
มาก เพราะจะทำให้เข้าใจง่ายดังกล่าวนั้นแล้วในตอนก่อน
ญาณทัสสนะในความหมายอื่นๆ อีก

ญาณทัสสนะ นอกจากจะเป็นชื่อรวมของ จักขุ ญาณ
ปัญญา วิชา และอาโลกะแล้ว ยังบอกให้รู้อีกว่า ญาณ-
ทัสสนะ ยังมีใช้ในความหมายระดับต่างๆ กันอีก คือ

1. ใช้ในความหมายระดับ ทิพพจักขุญาณ ดังจะเห็นได้
จากพระพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ในคยาสิสสูตรว่า : ตสฺส มยฺหํ
ภิกฺขเว เอตทโหสิ สเจ โข อหํ โอภาสณฺเญว สณฺขนาเมยฺหํ

รูปานิ จ ปสฺเสยฺยํ, เอวํ เม อิทํ ญาณทสฺสนํ ปริสุทฺธตรํ
อสุสชาติ - ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า หาก
เราจะพึงทำแสงสว่างให้เกิดขึ้นได้ เราก็จะสามารถเห็นรูป
ทั้งหลายได้ ด้วยอาการอย่างนี้ ญาณทัสสนะนี้ของเราที่จะ
พึงบริสุทธิ์ยิ่งขึ้นอีก (อง.อุทฺทก.23/64/250)

มโนรตฺปุรณิอธิบายว่า ญาณทัสสนะ ในที่นี้หมายถึง
ทิพพจักขุญาณ (อง.อ.3/64/270) เหตุการณ์ในสูตรนี้เกิดขึ้น
ขณะที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ที่คยาสิสะ ทรงเริ่ม
ทำทิพพจักขุญาณให้เกิดขึ้นอันเป็นญาณ 1 ในญาณ 3 หรือ
วิชา 3 ก่อนจะบรรลุอาสวักขยญาณ กล่าวกันว่า พระพุทธ
เจ้าทรงชำระทิพพจักขุญาณให้หมดจด (คือ เกิดตาทิพย์เห็น
การจุติและการอุบัติได้ไม่ติดขัดตลอดภพภูมิต่าง ๆ) ในช่วง
มัชฌิมขยม (ธ.อ. 1/81)

2. ใช้ในความหมายระดับ วิปัสสนาขั้นอ่อน (ตรุณวิ-
ปัสสนา) ดังจะเห็นได้จากพระพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ใน
กิมคคิยสูตรว่า : ยถาภูตญาณทสฺสนํ ปน ภนฺเต กิมคฺคิยํ กิ
มานิสฺสนฺติ ยถาภูตญาณทสฺสนํ โข อานนฺท นิพพิทาตุํ
นิพพิทานิสฺสนฺติ - (พระอานนท์กราบทูลถามพระพุทธเจ้า
ว่า) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยถาภูตญาณทัสสนะ มีอะไรเป็น
ประโยชน์ มีอะไรเป็นอานิสงส์ (พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า)
อานนท ยถาภูตญาณทัสสนะ มีนิพพิทาเป็นประโยชน์ มี
นิพพิทาเป็นอานิสงส์ (อง.เอกาทสก.24/1/258)

มโนรตฺปุรณิอธิบายว่า ญาณทัสสนะ ในที่นี้หมายถึง
วิปัสสนาขั้นอ่อน (ตรุณวิปัสสนา) (อง.อ.3/1/318) คือ
วิปัสสนาขั้นต้น อันได้แก่ ขั้นอุทฺทปฺพยานุปีสสนาญาณ
ขั้นกัณฺถกานุปัสสนาญาณ ขั้นภยฺยตฺถูปยฺยญาณ และขั้น
อาทินวานุปีสสนาญาณ ส่วนตั้งแต่ขั้นนิพพิทานุปีสสนา-
ญาณ มุญฺจิตกัมมตาญาณ ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ สังขารุ-
เปกขาญาณ และสัจจานุโลมิกญาณ จัดเป็นวิปัสสนาญาณ
ขั้นแก่กล้า เพราะในญาณขั้นเหล่านี้เริ่มทำให้เกิดความเบื่อ

หน้าขอยากพื้นไปจากนามรูป เมื่อเมื่อหน้าขอย่อมคลายรัก
คลายยึดถือ และเพราะคลายรักคลายยึดถือ ได้จึงหลุดพ้น
จากนามรูปได้

3. ใช้ในความหมายระดับ วิปัสสนา ดังจะเห็นได้จาก
พระพุทธคำรัสที่ตรัสไว้ในสามัญญผลสูตรว่า : ฌาณทส-
สนา ยจิตฺ อภินิหริ - (พระพุทธเจ้าตรัสว่า) ภิกษุยอม
น้อมจิตไปเพื่อฌาณทสสนะ (ที.สี.9/234/77)

สมังควลีสินอธิบายว่า ฌาณทสสนะในที่นี้หมายถึง
วิปัสสนา (ที.อ.1/234/198) เนื่องจากสูตรนี้อธิบายผลของ
การบวชเป็นสมณะตามลำดับนับตั้งแต่ทำให้มีกิริยาวาจา
เรียบร้อยจนทำให้ได้รับความเคารพ ยังได้โอกาสบำเพ็ญ
สมาธิจนได้บรรลุดุคตญาณ ซึ่งเป็นฐานของอภิญญาต่าง ๆ
คือ แสงฤทธิ์ได้ ระลึกชาติได้ มีตาทิพย์ มีหูทิพย์ รู้ใจผู้
อื่น จนกระทั่งน้อมจิตไปเจริญวิปัสสนาให้เกิดขึ้นได้โดย
พิจารณาเห็นว่า สมาริขึ้นฌานก็ดี องค์ฌานก็ดี และ
สรรพสิ่งต่างล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

อนึ่ง ฌาณทสสนะ ในสูตรนี้ยังมีความหมายครอบคลุม
ไปถึงฌาณทสสนะ ในกัมมัตถสูตร ซึ่งหมายถึงวิปัสสนาขั้น
อ่อนดังกล่าวไว้แล้ว

4. ใช้ในความหมายระดับ มัคคญาณ ดังจะเห็นได้
จากพระพุทธคำรัสที่ตรัสไว้ในธวินิตสูตรว่า : กิณฺเณ โข
อาวโส ฌาณทสสนวิสุทฺธตฺถํ ภควติ พุทฺธมจฺริยํ วุสสตีติ -
(พระพุทธองค์ตรัสถามพระสารีบุตรว่า) ผู้มีอายุ ท่าน
อยู่ (ประพฤติ) พุทฺธมจฺริยํ ในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อ
ฌาณทสสนวิสุทฺธิ (ความบริสุทธิ์แห่งฌาณทสสนะ) หรือ
หนอแล (ม.ญ.12/257/217)

มโนรปฐนีอธิบายว่า ฌาณทสสนะ ในที่นี้หมายถึง
มัคคญาณ คือ อรหัตตมัคคญาณ ซึ่งเป็นฌาณที่บริสุทธิ์
ปราศจากกิเลสโดยสิ้นเชิง (ม.อ.2/169/418; ที.อ.1/234/198)

5. ใช้ในความหมายระดับ ผลญาณ ดังจะเห็นได้จาก
พระพุทธคำรัสที่ตรัสไว้ในจุฬโคสิงคสูตรว่า : อคติ ปน
โว อนุรุธา อุตฺตริ มนุสฺสธมฺมา อลฺมริยฌาณทสสนวิเสโส
อริคโค ผาสุวิหาโร - (นายทนายบาล กล่าววาท่านอนุรุธะ
ท่านนันทิยะ และท่านกิมิละ อริยฌาณทสสนะอันวิเศษ
สามารถทำให้ท่านอยู่เป็นสุขสูงกว่ามนุษย์ธรรมดา ที่พวกท่าน
บรรลุแล้ว มีอยู่หรือ (ม.ญ.12/329/292)

มโนรปฐนีอธิบายว่า ฌาณทสสนะ ในที่นี้หมายถึง
ผลญาณ (ม.อ.1/329/152; ที.อ.1/234/198) ซึ่งผลญาณนั้น
พระอริยบุคคลสามารถเข้าอยู่เสวยความสุขได้ เรียกว่า
เข้าผลสมาบัติ และผลญาณขั้นสูงสุด ก็คือ อรหัตตผลญาณ
ซึ่งเกิดขึ้นที่ต่อจากอรหัตตมัคคญาณ

6. ใช้ในความหมายระดับ สัพพัญญุตญาณ ดังจะเห็น
ได้จากข้อความในมหาวรรคว่า : ภควโคปิ โข ฌาณทสสนํ
อุทฺปาติ สุตฺตาหาลกฺโก อาพาโร กาลาโมติ - แม้พระผู้
มีพระภาคเจ้าก็เกิดฌาณทสสนะว่าอาหารคาบสกาลามโคตร
มรณภาพได้ 7 วันแล้ว (วิ.ม.4/16/15)

สมังควลีสินกล่าวว่า ฌาณทสสนะ ในที่นี้หมายถึง
สัพพัญญุตญาณ (วินย.อ.3/10/16; ที.อ.1/234/198) ซึ่งเกิดมี
แก่พระพุทธเจ้าเท่านั้น

ความหมายที่กล่าวมานี้สรุปลงได้ว่า ฌาณทสสนะ ที่
พระพุทธเจ้าทรงใช้เป็นครั้งแรกในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร
นั้น ต่อมาได้มีใช้ในสูตรต่าง ๆ ทั้งที่พระพุทธเจ้าตรัสเอง
และพระสาวกแสดงซึ่งมีความหมายครอบคลุมทั้งวิปัสสนา-
ญาณ มัคคญาณ ผลญาณ สัพพัญญุตญาณ และทิพพจักขุ-
ญาณ ความหมายต่าง ๆ เหล่านี้ เมื่อนำไปวิเคราะห์กับ
ฌาณทสสนะ ที่มีในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรแล้วสอดคล้อง
ต้องกัน นั่นก็หมายความว่า ฌาณทสสนะในในธัมมจักกัปป-
วัตตนสูตรมีความหมายครอบคลุมทั้งวิปัสสนาญาณ มัคค-
ญาณ ผลญาณ สัพพัญญุตญาณ และทิพพจักขุญาณด้วย

ญาณทัสสนะ ในในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ส่วนที่เป็น วิปัสสนาญาณ มัคคญาณ และผลญาณ ปรากฏชัดใน 3 รอบ ซึ่งแต่ละรอบมีชื่อเรียกว่า สังขญาณ กิจจญาณ และกตญาณตามลำดับ โดยสังขญาณและกิจจญาณก็คือ วิปัสสนาญาณ เพราะทำหน้าที่รู้ว่าจะไรคือ รูปอะไรคือ นามและอะไรคือสิ่งที่พ้นรูปนาม (นิพพาน) แล้วหาทางละ รูปนามและเข้าถึงภาวะที่พ้นจากรูปนามให้ได้ ส่วนกตญาณ ก็คือมัคคญาณ และผลญาณ เพราะทำหน้าที่ละกิเลสผล จากการที่ละกิเลสได้และกิเลสที่ละได้แล้วก็ไม่กลับเกิดอีก

มัคคญาณและผลญาณ ขึ้นสูงสุด คือ อรหัตตมัคคญาณ และอรหัตตผลญาณ อรหัตตมัคคญาณของพระพุทธเจ้าต่าง จากอรหัตตมัคคญาณของพระอรหันตสาวกรูปอื่นๆ กล่าว คือ อรหัตตมัคคญาณของพระอรหันตสาวก ไม่จัดเป็น อนุตตรโพธิ์ (ปัญญาตรัสรู้ที่ไม่มีปัญญาอื่นยิ่งกว่า) เพราะ อำนาจผลให้ได้ไม่ทุกอย่าง คือ ของบางรูปให้ได้เฉพาะ บรรลุอรหัตตผล ของบางรูปให้ได้บรรลุวิชา 3 ของบาง รูปให้ได้บรรลุภิกขุญา 6 ของบางรูปให้ได้บรรลุปฏิสัมภิทา 4 ของบางรูปให้ได้บรรลุสาวกปารมีญาณ (เป็นพระอัคร-สาวก) แม้ของพระปัจเจกพระพุทธเจ้าเองก็ให้บรรลุได้ เฉพาะปัจเจกโพธิ์ญาณ แต่ของพระพุทธเจ้าอำนาจคุณ สมบัติทุกอย่างให้ดูการราชาภิเษกอำนาจผลให้ครอบคลุม เป็นใหญ่ในโลกทั้งปวง ฉะนั้น จึงเรียกว่า สัพพัญญูญาณ แปลว่า ญาณแห่งความเป็นสัพพัญญู (ผู้รู้สิ่งทั้งปวง) (วินย. อ. 1/11/134) เพราะเหตุที่ทรงมีสัพพัญญูญาณนั่นเอง จึงทรงกล่าวปฏิญญาว่า พระองค์ได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัม-โพธิ์ญาณ

ส่วนที่ว่า ครอบคลุมาถึงทิพพจักขุญาณ นั้น แม้จะไม่มี กล่าวไว้โดยตรง แต่จากการศึกษาทำให้ผู้วิจัยพบว่า การรู้ อริยสัจครบ 3 รอบของพระพุทธเจ้านั้น เมื่อนำไปเทียบกับวิชา 3 อันได้แก่ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (รู้ระลึกชาติ

ได้) จุตูปปาตญาณ (รู้เห็นการจุติและการอุบัติของสัตว์ทั้ง หลายด้วยทิพพจักขุ) และอาสวักขยญาณ (รู้ทำอาสวะให้ สิ้น) แล้วจะเห็นว่าวิชา 3 ก็รวมอยู่ด้วยในการรู้หรือสัง-ครบ 3 รอบนั้น เพราะก่อนเกิดอาสวักขยญาณ พระพุทธ-เจ้าก็เกิดปุพเพนิวาสานุสสติญาณกับจตุปปาตญาณก่อน

ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ทำให้พระองค์ทรงระลึกชาติ ก่อนของพระองค์ได้ 1 ชาติ บ้าง 2 ชาติ บ้าง 3 ชาติ บ้าง 4 ชาติ บ้าง 5 ชาติ บ้าง 10 ชาติ บ้าง 20 ชาติ บ้าง 30 ชาติ บ้าง 40 ชาติ บ้าง 50 ชาติ บ้าง 100 ชาติ บ้าง 1,000 ชาติ บ้าง 100,000 ชาติ บ้าง หลายสังวัฏฏ์กับ บ้าง หลายวิวัฏฏ์กับ บ้าง หลายสังวัฏฏ์กับและวิวัฏฏ์กับ บ้าง ทั้งย้อนระลึกได้ว่า ในภพโน้น พระองค์มีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ มีผิวพรรณอย่างนี้ มีอาหารอย่างนี้ ได้รับ สุขและทุกข์อย่างนี้ มีอายุขัยเท่านี้ ครั้นจุติจากภพนั้น พระ-องค์ก็ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้น (พระองค์ก็ยังทรงรู้ อีกด้วยว่า) พระองค์มีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ มีผิวพรรณ อย่างนี้ มีอาหารอย่างนี้ ได้รับสุขและทุกข์อย่างนี้ มีอายุขัย เท่านี้...(ม.ม. 12/51/29)

จตุปปาตญาณ ทำให้พระองค์รู้การจุติ (การตาย) และ การอุบัติ (การเกิดใหม่) ของสัตว์ทั้งหลายอื่นจากพระองค์ โดยทรงเห็นด้วยทิพพจักขุ อันบริสุทธิ์ล่งจักษุของ มนุษย์ และรู้ว่าสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ประกอบด้วยกายทุจริต วิจิทุจริต และมโนทุจริต...หลังตายจึงเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ประกอบด้วยกายสุจริต วิจิสุจริต และมโนสุจริต...หลังตายจึงเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ (อ้างแล้ว)

เนื้อหาของญาณทั้ง 2 นี้กับอาสวักขยญาณ หากมองดู อย่างผิวเผินแล้วจะไม่เห็นว่าสัมพันธ์กัน แต่หากพิจารณา เชื่อมโยงตามหลักของวิปัสสนาญาณที่มีการพิจารณาไตร-

ลักษณะเป็นอารมณ์แล้วจะเห็นว่าสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดดังนี้ :-

พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า พระองค์ได้บรรลุปุพเพนิวาสานุสสติญาณอันเป็นวิชาข้อที่ 1 ซึ่งก็หมายความว่า (เวลานั้น) อวิชชา ซึ่งมีสภาพตรงข้ามกับวิชชานั้นถูกทำลาย ปปัญจสุทธานิธิบายว่า อวิชชา นั้นก็คือ โมหะ (ความหลง) ที่ปกปิดไม่ให้รู้คิดพิจารณาต่าง ๆ ของตนเอง และโหมะนั้นแหละ เรียกว่า ตมะ (ความมืด) ซึ่งตรงกันข้ามกับอาโลกะ (ความสว่าง) และอาโลกะนั้นแหละก็คือ วิชชา (ม.อ.1/52/126)

ตามพระพุทธคำรัส พระพุทธเจ้าทรงชำระปุพเพนิวาสานุสสติญาณให้บริสุทธิ์ในปฐมยาม หมายความว่า พระองค์ทรงระลึกชาติของพระองค์ได้ตลอดครบเท่าที่ทรงปรารถนาจะระลึกถึง จนทำให้ทรงเห็นความไม่เที่ยงของการเวียนว่ายตายเกิด ซึ่งเป็นต่าง ๆ กัน มีทั้งเกิดเป็นมนุษย์ เกิดเป็นเทวดา เกิดเป็นพรหม เกิดเป็นสัตว์นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์ดิรัจฉาน

จากนั้น พออย่างเข้ายามที่ 2 พระองค์ก็ทรงชำระจุตูปปาตญาณอันเป็นวิชาข้อที่ 2 ซึ่งก็หมายความว่า เมื่อวิชาเกิด อวิชชาที่ตรงข้ามกับวิชชานั้นก็ถูกทำลาย ปปัญจสุทธานิธิบายว่า อวิชชานั้นคืออวิชชาที่ปกปิดไม่ให้รู้การจุติ (ตาย) และการอุบัติ (เกิดใหม่) ของสัตว์ทั้งหลาย (อ้างแล้ว) พระพุทธเจ้าทรงชำระจุตูปปาตญาณ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือทิพพจักขุญาณให้บริสุทธิ์หมดจดได้ในยามที่ 2 ซึ่งก็หมายความว่า หลังจากทรงระลึกอดีตชาติของพระองค์ได้ตลอดสายในยามที่ 1 แล้ว พอยามที่ 2 ก็ทรงเห็นได้ตลอดสายเหมือนกันว่า สัตว์ทั้งหลายก็ไม่ต่างไปจากพระองค์ คือ เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพภูมิต่าง ๆ มีทั้งสุคติภูมิและทุคติภูมิ

ผู้วิจัยเห็นว่า ญาณทั้ง 2 นี้เป็นปัจจัยสำคัญให้พระพุทธเจ้า (ซึ่งขณะนั้นยังเป็นพระโพธิสัตว์) น้อมพระหทัยไปในการทำอัสวักขญาณให้เกิดขึ้น ทั้งนี้เพราะทรงเกิดวิปัสสนาญาณตามหลักของไตรลักษณ์ว่า ภพภูมิต่าง ๆ ที่สัตว์เวียนว่ายตายเกิดก็ไม่เที่ยง ทั้งสัตว์ทั้งหลายที่เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพภูมิต่าง ๆ นั้น ก็ล้วนตกอยู่ในความไม่เที่ยง คับแปร บังคับให้เป็นไปตามใจปรารถนาไม่ได้ จึงทรงเกิดความเบื่อหน่าย (นิพพิทา) และหาทางหลุดพ้น

พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า (เมื่อเบื่อหน่าย) จึงทรงน้อมจิตไปทำอัสวักขญาณ ปปัญจสุทธานิธิบายว่า จิตที่ทรงน้อมไปนั้นคือ วิปัสสนาจิต (จิตที่ประกอบด้วยวิปัสสนาญาณ) ซึ่งทำให้รู้แจ้งอริยสัจ คือ ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และข้อปฏิบัติให้ความถึงความดับทุกข์ (ม.อ.1/52/136) นั่นคือ ทรงรู้ว่า การเวียนว่ายตายเกิดเป็นทุกข์ และมีต้นเหตุให้เกิด แต่ทุกข์นั้นดับได้ด้วยปฏิบัติตามมรรคมีองค์ 8 พระองค์ทรงเจริญวิปัสสนาญาณไปตามลำดับขั้นจนพระหทัยหลุดพ้นจากกิเลสเพราะได้บรรลุมรรคญาณและผลญาณตามลำดับ

จากที่กล่าวมานี้ จะเห็นความสัมพันธ์เชิงสนับสนุนกันของญาณทั้ง 3 เป็นอย่างดี กล่าวคือ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณและจุตูปปาตญาณเป็นปัจจัยสนับสนุนให้เกิดวิปัสสนาญาณและอัสวักขญาณ เพราะจากการศึกษาพบว่า มีรอยต่อระหว่างวิปัสสนาญาณกับอัสวักขญาณอยู่ในพระพุทธคำรัสที่ตรัสไว้ เพราะตามที่ตรัสว่า...เราน้อมจิตไปเพื่ออัสวักขญาณ... ปปัญจสุทธานิธิบายว่า ทรงน้อมวิปัสสนาจิตไป (อ้างแล้ว) และพระพุทธเจ้าเองทรงขยายความของวิปัสสนาจิตออกไปด้วยพระพุทธคำรัสว่า เราได้รู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์... ฯลฯ...นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา... จากนั้นจึงตรัสถึงการบรรลุมรรคผลของพระองค์ว่า เรานั้นรู้อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตจึงหลุดพ้นจากกามา-

สวะ ภวาสวะและอวิชชาสวะ ซึ่งปัญญสุทธานธิบายว่า พระพุทธเจ้าตรัสถึง (การบรรลุมรรคซึ่งถึงที่สุด (อรหัตตมรรค) พร้อมกับวิปัสสนา (อ้างแล้ว) อนึ่ง เกี่ยวกับขณะบรรลุมรรคและบรรลุมรรคนั้น ปัญญสุทธานธิบายอีกว่า จิตขณะหลุดพ้น จัดเป็นมรรคจิต และเมื่อหลุดพ้นแล้ว จัดว่าบรรลุมรรคจิต ขณะหลุดพ้นแล้วนั้น จัดเป็นผลจิต หรือจะเรียกเป็นมรรคญาณและผลญาณก็ได้ โดยเรียกมรรคจิตซึ่งประกอบด้วยมรรคญาณนั้นแหละว่า มรรคญาณ หรือบางครั้งก็เรียกเต็มว่า มรรคญาณจิต ซึ่งเป็นไปตามลำดับขั้นตั้งแต่โสดาปัตติมรรคญาณ สกทาคามิมรรคญาณ อนาคามิมรรคญาณ จนถึงอรหัตตมรรคญาณ และอรหัตตมรรคญาณนั้นแหละ คือ อาสวักขยญาณในวิชา 3 แล้วเรียกผลจิตอันเป็นผลของมรรคจิตทั้งหมดซึ่งประกอบด้วยผลญาณนั้นแหละว่า ผลญาณ หรือบางครั้งก็เรียกว่า ผลญาณจิต

ตามที่ได้อธิบายมานี้สรุปได้ว่า ญาณทัสสนะ มีความหมายครอบคลุมถึง ทิพพจักขุญาณ ด้วยและเมื่อครอบคลุมทิพพจักขุญาณก็เป็นอันครอบคลุมถึงปฐะเพนิวาสานุสสติญาณไปโดยปริยายเพราะตามหลักการเกิดวิชา 3 ของพระพุทธเจ้านั้น พระองค์ตรัสว่าทรงชำระปฐะเพนิวาสานุสสติญาณก่อนแล้วจึงชำระทิพพจักขุญาณ ซึ่งเท่ากับบอกให้รู้ว่าพระองค์รู้เรื่องการเวียนว่ายตายเกิดของพระองค์ เป็นอย่างดีก่อนแล้วจึงน้อมพระหทัยไปศึกษาเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดของผู้อื่นในเชิงเปรียบเทียบกับการเวียนว่ายตายเกิดของพระองค์ จนทำให้ทรงเห็นอย่างแน่ชัดว่า พระองค์กับคนอื่นมีสภาพเหมือนกันคือ ผ่านการเวียนว่ายตายเกิดเป็นต่าง ๆ มาเป็นอสงไขย (นับชาติไม่ได้) จึงเกิดความเบื่อหน่ายและขวนขวายให้เกิดอาสวักขยญาณ ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า ตามหลักวิชา 3 ปฐะเพนิวาสานุสสติญาณและจตุปปาตญาณมีความสัมพันธ์กับอาสวักขยญาณในฐานะเป็นปัจจัยให้เกิด

ปัจจเวกขณะญาณมีหรือไม่ในธรรมจักกัปปวัตตนสูตร

ได้กล่าวถึง ญาณทัสสนะ ที่มีความหมายครอบคลุมวิปัสสนาญาณ มัคคญาณ ผลญาณ สัพพัญญุตญาณ และทิพพจักขุญาณ มาแล้ว ก็เกิดปัญหาต่อมาว่า ญาณทัสสนะมีความหมายครอบคลุมถึง ปัจจเวกขณะญาณด้วยหรือไม่

ปัจจเวกขณะญาณ คือ ญาณพิจารณาว่า มีกิเลสอะไรที่ละได้แล้วและมีกิเลสอะไรที่ยังเหลืออยู่ เกิดต่อจากผลญาณ ข้อนี้เป็นญาณตรวจสอบความบริสุทธิ์แห่งจิตของตนเองของผู้บรรลุมรรคผล หากถือเอาความตามนัยนี้ การที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระองค์ทรงมีญาณทัสสนะในอริยสัจ 4 ครอบ 3 รอบ 12 อากาโร บริสุทธิห่มจดจิ่งปฏิญาณว่า พระองค์ได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิ์อันไม่มีโพธิ์อื่นยิ่งกว่า จะถือเอาว่า ญาณทัสสนะของพระองค์ครอบคลุมถึงปัจจเวกขณะญาณด้วยได้หรือไม่ ในทัศนะของผู้วิจัยเห็นว่า ครอบคลุม เพราะการที่ทรงกล่าวปฏิญาณเช่นนั้นก็แสดงว่า ทรงรู้ชัดว่า ได้ตรัสรู้โดยผ่านการพิจารณาตรวจสอบด้วยปัจจเวกขณะญาณเป็นอย่างดีแล้ว จึงแน่ว่าพระหทัยว่าพระองค์ บริสุทธิห่มจดจิ่งจากกิเลสโดยสิ้นเชิง

หากเห็นว่าข้อเสนอนี้ยังไม่ชัดเจน ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะได้พิจารณาต่อไปถึงพระพุทธานุสสติองค์หนึ่งที่ตรัสไว้ต่อมาว่า : ฌาณญะ ปณ เม ทสฺสนํ อุทปาติ ออุปปา เม วิมุตติ, อมมุนิมา ชาติ, นคฺคิทานิ ปุณฺหุวโถติ - (พระพุทธเจ้าตรัสว่า) ก็แล ญาณทัสสนะ เกิดแก่เราว่า ความหลุดพ้นของเราไม่กำเริบ (ไม่มีอะไรมาทำให้เสียได้) การเกิดครั้งนี้เป็นการเกิดครั้งสุดท้าย บัดนี้ (นับจากนี้ไป) การเกิดใหม่ไม่มีอีก

ในพระพุทธพจน์นี้ มีปัญหาอยู่ที่คำบาลีว่า ญาณํ กับทสฺสนํ เนื่องจากบททั้ง 2 มิได้เข้าสมาสกันเป็นฌาณทสฺสนํ (ญาณทัสสนะ) อย่างที่ผ่านมา แต่กลับแยกกัน โดยมีลิงก์วณะและวิภัติเสมอกัน(คือเป็นนปฺสกลิงค์ เอกวณะน ปฐมา-วิภัติ) ปัญหาก็คือว่า จะแปลออกศัพท์ว่าอย่างไร และเพื่อ

และเพื่อไม่ให้การเสนอแนวทางพิจารณานี้เลื่อนลอย ผู้
วิจัยจึงขอเสนอหลักฐานประกอบ คือ

ในที่นี้ ความรู้ (ญาณ) ก็เป็นความหมายหนึ่ง ความเห็น (ทสฺสนิ) ก็เป็นความหมายหนึ่ง แต่สัมพันธ์กันในฐานะที่เป็นความรู้ ความเห็นอริยสัจ 4 ด้วยกัน

ฉะนั้น จึงสรุปได้ว่า ปัจจเวกขณญาณ มีอยู่ในชั้นมจก-
กัปवादตณสูตรตรงพระพุทธดำรัสที่ตรัสว่า : ฌาณญ ปน
เม ทสฺสนํ อุตปาที อุตปา เม วิมุตติ, อยมนฺติมา ชาติ,
นคติทานิ ปฺนพฺภโวติ - ดังที่ยกมาในตอนแรกแล้ว เป็น
ปัจจเวกขณญาณที่เกิดขึ้นพิจารณาความหลุดพ้น ซึ่งตรงกับ

ที่ปัญจสุทธานีกกล่าวไว้ว่า หลังจากบรรลุนิพพานแล้ว พระพุทธเจ้าก็ทรงมีปัจเจกเวทมนต์ (ม.อ.1/52/136)

ธัมมจักขุ - ชื่อปัญญาที่เกิดแก่พระโณทัญญะ

อย่างที่ได้อธิบายในตอนแรกแล้วว่า ผู้วิจัยแบ่งชื่อเรียก ปัญญาในธัมมจักขุกับปวัตตนสูตรออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่เกิดขึ้นแก่พระพุทธเจ้า กับส่วนที่เกิดขึ้นแก่พระโณทัญญะ ส่วนที่เกิดขึ้นแก่พระพุทธเจ้าเรียกว่า จักขุ ญาณ ปัญญา วิชา อาโลกะ และญาณทัสสนะ แต่ส่วนที่เกิดขึ้นแก่พระโณทัญญะเรียกว่า ธัมมจักขุ (ธมฺมจกฺขุ) ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์ส่วนที่เกิดขึ้นแก่พระพุทธเจ้าแล้วและสรุปได้ว่า จักขุ ญาณ ปัญญา วิชา และอาโลกะ นั้น แท้จริงแล้วเป็นอย่างเดียวกัน คือ สภาวะรู้ ที่พระสารีบุตร และพระพุทธโฆสะเลือกใช้ ญาณ เป็นชื่อหลักแล้วใช้ชื่ออื่นเป็นชื่อรอง เพื่อทำหน้าที่ขยายความสภาวะรู้ให้ชัดเจนขึ้นแล้วเรียกชื่อสภาวะรู้ตามหน้าที่นั้น ๆ ญาณแบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ สัจจญาณ กิจจญาณ และกตญาณ ใน 3 ระดับ นั้นกระจายออกไปเป็นญาณ 16 ซึ่งครอบคลุมทั้งวิปัสสนาญาณ มัคคญาณ ผลญาณ และปัจเจกเวทมนต์ และญาณทั้งหมดก็สรุปรวมลงในชื่อเรียกว่า ญาณทัสสนะ ดังที่ได้อธิบายมาแล้ว

ต่อจากนี้ไปจะได้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับ ธัมมจักขุ อันเป็นชื่อเรียกปัญญาที่เกิดแก่พระโณทัญญะ ชื่อนี้ตามรูปศัพท์สมาสแปลได้ว่า ดวงตาแห่งธรรม แต่คงเป็นเพราะในปฏิสัมภิทามรรคได้ให้ความหมายของ จักขุ ไว้ว่า การเห็น (ทสฺสนฺภูจ) ฉะนั้นเมื่อใช้ในกรณีที่กล่าวถึงการบรรลุธรรมอย่างในที่นี้จึงแปลออกศัพท์ว่า การเห็นธรรม หรือเพื่อรักษาความหมายของศัพท์ จักขุ ที่แปลว่า ดวงตา ไว้คู่กับความหมายว่า เห็น นักปราชญ์ไทยจึงนิยมแปลว่า ดวงตาเห็นธรรม และคำแปลนี้แพร่หลายอยู่ในหมู่นักศึกษาพระพุทธศาสนาชาวไทย

เป็นที่น่าสังเกตว่า ชื่อเรียกปัญญานี้ว่า ธัมมจักขุ ไม่ใช่พระพุทธพจน์ หากแต่เป็นคำกล่าวของพระสังคีติกาจารย์ (พระอาจารย์ผู้ทำสังคายนา) ผู้รวบรวมพระวินัยปิฎก ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นพระอุบาลี และมีการนำมาใช้มากในช่วงที่กล่าวถึง การบรรลุธรรมของพระสาวกที่พระพุทธเจ้าสอนในพรรษาแรกหลังตรัสรู้ โดยเริ่มตั้งแต่ตอนที่ทรงแสดงธรรมโปรดญาติปัญจวัคคีย์ เมื่อญาติโณทัญญะได้บรรลุธรรมก็มีกล่าวไว้ว่า : อิมสมฺมิจฺจ ปน เวยาकरणสมฺม ญาณมานะ อายสฺมโต โณทญฺเฒสฺส วิรัช วิตมลฺล ธมฺมจกฺขุ อุตฺปาติ ชฺยภิกฺขุ สมนุทฺตมมฺม สพุทฺตํ นิโรธมฺมุนิ - ก็แลเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสอธิบายอยู่นี้ ท่านโณทัญญะก็เกิดธัมมจักขุ ที่ปราศจากกิเลสสูงสุด (และ) ปราศจากมลทินว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับเป็นธรรมดา (วิม.4/16/15) และต่อมาเมื่อกล่าวถึงการบรรลุธรรมของพระยสะ พระสหายของพระยสะ บิคารมาดาของพระยสะ พระภิกษุวัคคีย์ 30 และพระเจ้าพิมพิสาร ก็มีกล่าวถึงเกิดธัมมจักขุทำนองเดียวกันนี้

ประเด็นปัญหาคือว่า ธัมมจักขุ คือ การเห็นธรรม ซึ่งใช้เรียกการเห็นธรรมของบุคคลอื่นไม่ใช่เรียกการเห็นธรรมของพระพุทธเจ้า นั้นเป็นการเห็นธรรมระดับไหน จากการศึกษาพบว่า ประเด็นนี้มีกล่าวไว้ในสมันตปาสาทิกา ซึ่งกล่าวว่า : ธมฺมจกฺขุ อุตฺปาติติ เกสณฺนิ โสตาปคฺคิมฺมโค, เกสณฺนิ สกทาคามิมฺมโค, เกสณฺนิ อนาคามิมฺมโค อุตฺปาติ. คโยปิ หิ เอเต มคฺคา ธมฺมจกฺขุติ จฺจนฺติ - ในข้อความว่า เกิดธัมมจักขุ มีอธิบายว่า บางพวกเกิดโสดาปัตติมรรค บางพวกเกิดสกทาคามิมรรค บางพวกเกิดอนาคามิมรรค ก็มรรคทั้ง 3 นี้เรียกว่า ธัมมจักขุ (วิน.อ.3/36/25)

สมันตปาสาทิกาเป็นอรรถกถาอธิบายความวินัยปิฎก คำอธิบายในสมันตปาสาทิกาคอนี้ให้ความรู้แก่เราว่า ธัมมจักขุ คือ การเห็นธรรมระดับมรรค อันเป็นการเห็น

ธรรมชั้นทำลายกิเลส ครอบคลุมมรรคทั้ง 3 ระดับ คือ โสคาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค และอนาคามิมรรค หรือ หากกล่าวตามนัยอภิธรรม รัมมจักขุ ก็คือ มัคคจิต (มรรคจิต) ซึ่งได้แก่ โสคาปัตติมรรคจิต สกทาคามิมรรคจิต และอนาคามิมรรคจิต แต่ในรัมมจักกัปปวัตตนสูตรนี้ รัมมจักขุ หมายถึง การเห็นธรรมระดับโสคาปัตติมรรค อันเป็นมรรคขั้นต้น หากถามว่า รู้ได้อย่างไรว่าเป็นการเห็นธรรมระดับโสคาปัตติมรรค ก็สามารถตอบได้ว่า มีทางรู้ได้ 2 ทาง คือ

1. รู้ตามมติของพระอรธรรคทายารย ในคัมภีร์อรธรรคทายารยทั้งหลายเมื่อกล่าวถึงการบรรลุมรรคของใครแล้วก็จะระบุชื่อมรรคผลระดับที่ผู้นั้นบรรลุออกไปตรง ๆ ว่า บรรลุหรือดำรงอยู่ในโสคาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล หรือ อรหัตตผล อย่างเช่นเมื่อกล่าวถึงการบรรลุมรรคของพระโกณฑัญญะในรัมมจักกัปปวัตตนสูตร ก็กล่าวว่า : อาสาฬหปุณณมาขั อฏฐารสสิ เทวตาโกฏิสิ สทสิ โสคาปัตติผล ปติฏฐิตสสุ เอิสิ ภิกขุติ ภควโต วจนเน อภินิพยุนา สาว ตสสุ อาษสมโต (โกณฑัญญะ) เอิสิภิกขุปสัมปทา อโหสิ. - ท่าน (โกณฑัญญะ) นั้นครั้งดำรงอยู่ในโสคาปัตติผลพร้อมกับเทวตา 18 โกฏิในวันอาสาฬหปุณณมีแล้วก็ได้อุปสมบทตามพระคำรัสเรียกของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “มาเถิด ภิกษุ” แล้วการอุปสมบทของท่านแบบนั้นแหละ ชื่อว่า เอิสิภิกขุปสัมปทา (วินย. อ.3/18/18)

เรื่องราวท่านองนี้พบอยู่ทั่วไปนี้คัมภีร์อรธรรคทายารยทั้งหลายอันแสดงให้เห็นว่าพระอรธรรคทายารยย่อมมีแนวทางพิจารณาตัดสินของท่านอยู่

ถึงกระนั้นก็ยังอาจจะมีคำถามอยู่ว่า เมื่ออธิบาย รัมมจักขุ ว่า หมายถึง การบรรลุมรรคระดับโสคาปัตติมรรค แต่ทำไมจึงกล่าวอีกว่า ดำรงอยู่ในโสคาปัตติผล จึงขอ

กล่าวในตอนนี้อย่าว่า การบรรลุมรรคผลในแต่ละขั้นนั้นเป็นอกาลิก คือ ไม่ประกอบด้วยกาล หมายถึง ไม่ถูกขัดขวางด้วยกาล กล่าวคือ เมื่อบรรลุมรรคแล้วก็บรรลุผลติดตามาทันทีโดยไม่มีเว้นระยะหรือซัดคั่น พระโกณฑัญญะก็เช่นกัน เมื่อบรรลุหรือดำรงอยู่ในโสคาปัตติมรรคซึ่งทำหน้าที่ละกิเลสแล้วก็บรรลุหรือดำรงอยู่ในโสคาปัตติผลทันทีหลังจากนั้น เพราะเหตุที่พระอรธรรคทายารยถือเอาผลเป็นหลักจึงกล่าวว่า บรรลุหรือดำรงอยู่ในโสคาปัตติผล แต่ความจริงแล้ว ผู้ที่บรรลุมรรคผลแต่ละขั้นนั้นมีชื่อเรียกรวมของท่านอยู่แล้วว่า โสคาบัน สกทาคามี อนาคามี และ อรหันต์

โสคาบัน คือ ผู้ที่บรรลุโสคาปัตติมรรคและโสคาปัตติผล สกทาคามี คือ ผู้ที่บรรลุสกทาคามิมรรคและสกทาคามิผล อนาคามี คือ ผู้ที่บรรลุอนาคามิมรรคและอนาคามิผล อรหันต์ คือ ผู้ที่บรรลุอรหัตตมรรคและอรหัตตผล

2. รู้ได้จากบริบท (ความแวดล้อม) ของเรื่องนั้น ๆ ที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ในวินัยปิฎกเองตอนว่าด้วยเรื่องพระพุทธรเจ้าขณะประทับอยู่จำพรรษาที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันทรงแสดงธรรมโปรดบุคคลต่าง ๆ จนได้รัมมจักขุ ก็นิยมนิยามไว้ ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อคราวโปรดขสกลบุตรก็กล่าวว่า : เสฎฐิสส คหปติสส ตสมิhevาสเน วิรัช วิตมถ รัมมจักขุ อุตปาติ ยงภิกขุ สมุทขมมัม สพุพนคัม นิโรธมมุนคิ. อถ โข เสฎฐิ คหปติ ติฏฐมมโม ปคตมมโม วิตมมโม ปริโยคาพุททมมโม คิณณวิจิจโจ วิคคถักโก เวสารชชูปคโต อปรปจโย สคตาสสเน. - เศรษฐีคหบดี (ทั้งที่ยังนั่งอยู่) บนที่นั่งนั้นเอง ก็เกิดรัมมจักขุปราศจากกิเลสจตุลิตี ปราศจากมลทินว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมคา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับเป็นธรรมคา ครั้งนั้นแล เศรษฐีคหบดี เห็นธรรมแล้ว

บรรลุธรรมแล้ว รู้ธรรมแล้ว เข้าถึงธรรมแล้ว ข้ามความสงสัยได้แล้ว ปราศจากถ้อยคำว่าอย่างไร มีความกล้าหาญ ไม่มีผู้อื่นเป็นปัจจัย (ไม่ต้องเชื่อโดยอาศัยผู้อื่น) ในคำสอนของพระศาสดา (วิมहा.4/27/22)

ในข้อความที่ยกมานี้มีบริบทสำคัญอยู่ 2 แห่ง คือ บริบทว่า... เกิดรัมมจักขุปราศจากกิเลสจตุลลิตี ปราศจากมลทินว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับเป็นธรรมดา กับบริบทว่า...เห็นธรรมแล้ว บรรลุธรรมแล้ว รู้ธรรมแล้ว เข้าถึงธรรมแล้ว ข้ามความสงสัยได้แล้ว ปราศจากถ้อยคำว่าอย่างไร มีความกล้าหาญ ไม่มีผู้อื่นเป็นปัจจัย (ไม่ต้องเชื่อโดยอาศัยผู้อื่น) ในคำสอนของพระศาสดา

บริบทแรกแสดงถึงการเกิดปัญญารู้อย่างคำว่า สรรพสิ่งมีเกิดดับเป็นธรรมดา พระพุทธโสมะกล่าวว่า เป็นอาการเกิดขึ้นของโสคาปัตติมรรค ซึ่งมีนิโรธ (ความดับ) เป็นอารมณ์ (อง.อ.3/12/237) นั่นคือ เห็นว่า สรรพสิ่งเกิดแล้วไม่มีอะไรคงที่ต่างล้วนแตกดับไปในที่สุด

บริบทหลังแสดงถึงบุคลิกภาพของพระโสคาบันว่ามีศรัทธามั่นคงสิ้นความสงสัยในคำสอนของพระพุทธเจ้า เชื่อมมั่นด้วยตัวเองโดยไม่ต้องอิงอาศัยผู้อื่นมากล่าวชักนำ เป็นความเชื่อที่มั่นคงโดยไม่มีใครหรืออะไรมาทำให้หวั่นไหวได้ ทั้งนี้เพราะเกิดความเข้าใจถูกต้อง (สัมมาทิฐิ) แล้วว่า จันท์ 5 (ที่ประชุมกันเป็นชีวิต) นั้น ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ (คันแปร) เป็นอนัตตา (ไม่สามารถบังคับบัญชาให้เป็นไปตามใจปรารถนาได้) การทำความเข้าใจความชั่วมีผลจริง การเวียนว่ายตายเกิดมีจริง และมุ่งปฏิบัติตามศีลพรตโดยไม่หวังอะไรอื่นนอกจากละกิเลส

โดยเหตุที่เกิดมีความเห็นถูกต้องดังกล่าว พระโสคาบันจึงทำบาปไม่ได้อีกต่อไป ในขณะที่เดียวกันก็รู้จักตัวเองได้ชัดว่า : จิณนิโรยมิหิ จิณตริจฺจนโยนิ จิณปัตติวิสโย

จิณปาเยทุกคฺคิวินิปาโต โสคาปนโนหฺมสมิ อวินิปาต-
ธมฺโม นิยโต สมฺโพธิปรายโน... - เรามั่นรกลั่นแล้ว มี
กำเนิดสัตว์เครื่องงานสิ้นแล้ว มีเปรตวิสัยสิ้นแล้ว มีอบาย
ทุกคติวินาศสิ้นแล้ว เราเป็นพระโสคาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็น
ธรรมดา เทียงแท้ (ต่อการบรรลุธรรมผลขั้นสูง) มีการรู้
แจ้งเป็นที่ไปในเบื้องหน้า (ที.มหา.10/89/100-101)

ข้อความส่วนนี้ยืนยันไว้ชัดเจนว่า พระโสคาบันจะไม่
ตกนรก ไม่เกิดเป็นสัตว์เครื่องงาน ไม่เกิดเป็นเปรต ไม่เกิด
ในอบาย ทุกคติ วินิบัติ ไม่เสื่อมจากมรรคผลที่ตนบรรลุ
และได้บรรลุธรรมผลขั้นสูง ๆ ขึ้นไปอย่างแน่นอน หากยัง
ต้องเวียนว่ายตายเกิดเป็นมนุษย์อีกก็จะเกิดเป็นมนุษย์ไม่เกิน
7 ชาติ แล้วจะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์

การรู้จักตัวเองเช่นนี้ กล่าวตามขั้นตอนของญาณ 16 ก็
ว่า เกิดปัจเจกขณญาณ คือ การพิจารณาตัวเองหลังจาก
บรรลุธรรมและผลญาณแล้ว ซึ่งพระโสคาบันก็มีปัจเจก
ขณญาณนี้ด้วยเช่นกัน เช่นเดียวกับพระสกทาคามี
พระอนาคามี และพระอรหันต์

กลับไปสู่ประเด็นที่ว่า รัมมจักขุ คือ โสคาปัตติมรรค
ซึ่งก่อให้เกิดคำถามว่า เพราะเหตุใด รัมมจักขุจึงจัดเป็น
โสคาปัตติมรรค ผู้วิจัยเห็นว่าคำถามนี้มีเหตุผลและน่าศึกษา
หาคำตอบ จึงขอเสนอแนวทางพิจารณาดังนี้

1. พิจารณาคำว่า มรรค มรรคในโสคาบันปัตติมรรค
ไม่ใช่ปฏิบัติ คือ ทางดำเนินหรือวิธีปฏิบัติอีกแล้ว แต่
หมายถึงมรรคมองค์ 8 ที่รวมตัวเป็นเนื้อเดียวกันอย่างที่เรา
เรียกว่า “มรรคสมังคี” พร้อมทำหน้าที่ละกิเลสขั้นอุบาย 3 อย่าง
คือ สกกายทิฐิ (ความเข้าใจว่า จันท์ 5 เป็นอนัตตา มี
สภาพเที่ยง ยั่งยืน) วิจิกิจฺฉา (ความสงสัยเรื่องกรรม เรื่อง
การเวียนว่ายตายเกิด) และสิลฺลพทปรมาส (การถือศีล-
พรตแบบผิดพลาด)

୩୫

มีกล่าวไว้ในวินัยปิฎก ซึ่งผู้วิจัยได้ยกมาและแปลไว้แล้วในส่วนแรก ๆ ของงานวิจัยนี้

ลักษณะของการเกิดธัมมจักขุดังกล่าวมานั้นคือ ลักษณะการเกิดของโศคาปัตติมรรค อันได้แก่ปัญญา ที่ทำให้เข้าใจว่าสรรพสิ่งมีการเกิดดับเป็นธรรมดา และทำให้มีความเชื่อมั่นว่าพระพุทธเจ้าสอนถูกต้องได้ด้วยตนเองโดยไม่ต้องอิงอาศัยผู้อื่นบอกเล่าเพราะรู้แจ้งด้วยปัญญาของตนเอง*

ในสัทธสูตรและในสรวทสูตรก็เป็นเช่นเดียวกัน คือ มีธัมมจักขุ ปรากฏอยู่ มโนรปุรณิอรรถกถาอธิบายความอังกุตรนิกาย ให้ความหมายของ ธัมมจักขุ ในสัทธสูตรว่า คือโศคาปัตติมรรค (อง.อ. 3/12/237) และให้ความหมายของ ธัมมจักขุ ในสรวทสูตรว่า คือโศคาปัตติมรรค จักขุ (โศคาปัตติมคฺคจักขุ - อง.อ.2/95/248) ซึ่งก็คือ โศคาปัตติมรรค นั้นเอง และพบว่าในคัมภีร์อรรถกถาที่อธิบายความของธัมมจักขุมีที่ที่เดียวเท่านั้นที่เดิม จักขุ ต่อท้ายโศคาปัตติมรรค ซึ่งเท่ากับบอกให้รู้ว่า จักขุหรือดวงตาที่

เห็นธรรมคือโศคาปัตติมรรค หรือ โศคาปัตติมรรคทำให้เห็นธรรม ฉะนั้นมโนรปุรณิอรรถกถาความโศคาปัตติมรรคจักขุว่า : ธมฺมจักขุณฺติ จตุสจฺจธมฺมปริคฺคาหํ โศคาปัตติมคฺคจักขุ - ที่ชื่อว่า ธัมมจักขุ ได้แก่ โศคาปัตติมรรค จักขุ ที่กำหนดจับ (พิจารณา) ธรรมคือสัจจะ 4 ได้ (อง.อ.2/95/249)

ธัมมจักขุ ตามที่เขากล่าวไว้ว่า มีความหมายครอบคลุมมรรค 3 คือ โศคาปัตติมรรค สกทาคามิมรรคและอนาคามิมรรค นอกจากมีกล่าวไว้ในสมันตปาสาทิกาที่ผู้วิจัยได้อ้างถึงแต่ตอนแรกแล้วก็ยังปรากฏอยู่ในสมังคโลวาลินี อรรถกถาอธิบายความสามัญผลสูตรแห่งทีมนิกาย (ที.อ.1/253/214) นอกจากนั้นในสารัตถดปกาสินี อรรถกถาอธิบายความสังยุตตนิคาย และสัทธัมมปกาสินีอรรถกถาอธิบายความปฏิสัมภิทามรรคยังมีกล่าวไว้ในบางสูตรยังหมายถึง ผล 3 และ มรรคญาณที่ 4 อีกด้วย (ส.อ.3/1088/380, ปฏิ.อ.2/30/253)

ผล 3 คือ โศคาปัตติผล สกทาคามิผล และอนาคามิผล ซึ่งเกิดต่อจาก โศคาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค และอนาคามิมรรค ตามลำดับและเกิดทันทีคล้ายแสงสว่างเกิดต่อจากฟ้าแลบ ส่วนมรรคญาณที่ 4 คือ อรหัตตมรรคซึ่งก็มีอรหัตตผลเกิดต่อทันทีด้วยเช่นกัน

ตามแนวทางที่สารัตถดปกาสินีและสัทธัมมปกาสินีกล่าวไว้ ผู้วิจัยได้ศึกษาต่อไปก็พบหลักฐานสนับสนุนในปัญจสูตรนี้ กล่าวคือ : พุทธมาชฺชุตเต ติณิ ผลานิ, อิมสฺมี สุตเต จตุตาโร มคฺคา จตุตาริ จ ผลานิ ธมฺมจักขุณฺติ เวทิตพฺพานิ - ธัมมจักขุ ในพหุมาชฺชสูตร ฟังทราบว่าเป็น ผล 3 ส่วนในจูฬราหุโลวาทสูตรนี้ คือ มรรค 4 ผล 4 (ม.อ.3/419/250) พหุมาชฺชสูตรและจูฬราหุโลวาทสูตรทั้ง 2 นี้ อยู่ในพระไตรปิฎกมัชฌิมนิคาเย มัชฌิมนิคาเยสส และอุปริปัณณาสกตามลำดับ ซึ่งจะได้อธิบายไปตามลำดับ

* อันที่จริง ข้อความในพระไตรปิฎกที่บอกเนื้อหาของธรรมจักขุชัดเจนว่าได้แก่การหยั่งเห็นว่าสิ่งใดมีความเกิดเป็นธรรมค่านั้นย่อมมีความดับเป็นธรรมดา นี่คือความหมายของธรรมจักขุ การพิจารณาว่าธรรมจักขุคือโศคาปัตติมรรคเป็นต้นเป็นความพยายามของพระอรรถกถาจารย์ฝ่ายเถรวาทที่ต้องการนิยามคำที่ปรากฏในพระไตรปิฎกให้ชัดเจนไม่มีทางคั่น ซึ่งคดีเช่นนี้ไม่สู้ปรากฏในฝ่ายมหานิกาย คำว่าธรรมจักขุก็ปรากฏในวรรณกรรมของฝ่ายมหานิกายเช่นในตำนานการกำเนิดนิกายเช่นที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าธรรมจักขุที่ถ่ายทอดผ่านวาจาไม่ได้ถ่ายทอดด้วยทอณแก้วมณีแล้ว คำว่าชาโคโรนิกายเช่นนั้น ค.ทิ. ชูสุกก็อธิบายว่าเป็นธรรมจักขุนี้เอง แต่ฝ่ายมหานิกายไม่นิยามให้ชัดและคาดเดาด้วยถ้อยคำว่าธรรมจักขุคืออะไร ให้เนื้อหาที่ตามมาบอกเองว่าควรเข้าใจธรรมจักขุอย่างไร ฝ่ายเถรวาทมักเล่นกับคำเป็นครั้งแรก เพราะถือว่าความหมายรู้ได้ด้วยคำ และการเล่นคำอย่างหนึ่งก็นิยมกันก็คือการจับคำนั้นใส่ประเภทของธรรมที่แบ่งไว้อย่างเป็นระบบแล้ว-บรรณาธิการ

พรหมายสูตรเป็นเรื่องของพราหมณ์พรหมายพึงพระ พุทธเจ้าแสดงอนุพัททิศาและอริยสัจ 4 โปรดแล้วเกิดธัมม- จักขุ ซึ่งธัมมจักขุที่เกิดแก่พราหมณ์พรหมายุนั้นก็เป็น เหมือนธัมมจักขุที่เกิดแก่สกุลบุตรและคนอื่นๆ คือ ปราศ- จากกิเลสคุณฐิติ ปราศจากมลทิน ทำให้เข้าใจว่า สรรพสิ่งมี ความเกิดขึ้นและดับไปเป็นธรรมดา รวมทั้งทำให้เกิดศรัทธา หมคความสงสัยในคำสอนของพระพุทธเจ้า พราหมณ์ พรหมายเกิดปิติโสมนัสเปล่งคำถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง ตลอดชีวิตและถวายทานพระพุทธเจ้าอยู่ 7 วัน จากนั้น พระพุทธเจ้าก็เสด็จจากไปยังแคว้นวิเทหะ ครั้นพระพุทธ- เจ้าเสด็จจากไปไม่นาน พราหมณ์พรหมายก็ถึงแก่กรรมลง พระสาวกกกลุ่มหนึ่งทราบความก็นำไปกราบทูลให้ พระ พุทธเจ้าทราบแล้วทูลถามถึงภพหน้าของเขว่าเป็น อย่างไร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ปณฺชิโต ภิกขเว พุรหฺมายุ พุราหฺมโณ ปจฺจปาติ ธมฺมสุสาณฺธมฺมํ, เณว มํ ธมฺมากรณํ วิเหเสติ, พุรหฺมายุ พุราหฺมโณ ปณฺชนํ โอรุภาคิยานํ สยฺโวจฺจนํ ปริกฺขยา โอปปาติโก โหติ ตตฺถ ปรีนิพฺพาเย, อนาวตฺติธมฺโม ตสฺมา โลกา - ภิกฺขุทั้งหลาย พราหมณ์ พรหมาย เป็นบัณฑิต มิได้ทำเราให้ลำบาก เพราะธรรม เป็นเหตุเลย พราหมณ์พรหมาย เพราะสิ้นสังโยชน์ (กิเลส ที่ผูกสัตว์ให้เวียนว่ายตายเกิดในภพต่าง ๆ ชั้นต่ำ 5 อย่าง) จึง (เกิด) เป็นโอปปาติกะ (เกิดผุดขึ้น) และจะปรินิพพาน ในภพสุทธาวาสนั้น มีการไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นเป็น ธรรมดา (ม.ม.13/395/379)

เนื้อหาของพรหมายสูตรที่กล่าวมาพบว่ามีคำว่า เกิด ธัมมจักขุ อยู่แห่งเดียวเท่านั้น และเมื่อพิจารณา คุบริบท แล้วก็ทราบได้ว่า การเกิดธัมมจักขุ ในที่นี้หมายถึงได้ บรรลุโสดาปัตติมรรคกับโสดาปัตติผลเท่านั้น จริงอยู่แม้จะ มีอธิบายว่า ธัมมจักขุ มีความหมายครอบคลุมถึง โสดาปัตติ- มรรค สกทาคามิมรรค และอนาคามิมรรค รวมทั้งผลที่เกิด

ต่อจากมรรคนั้น ๆ ตามลำดับ คือโสดาปัตติผล สกทาคามิ- ผล และอนาคามิผล แต่เมื่อพิจารณาคุบริบทแล้วก็ถึง ความเห็นได้ว่าเป็นการกล่าวถึงการบรรลุโสดาปัตติมรรค เพราะเป็นบริบทเดียวกับบริบทที่พรรณนาถึงลักษณะการ เกิดธัมมจักขุของยสกุลบุตรและบิดาซึ่งรู้กันว่าได้บรรลุ โสดาปัตติมรรคและโสดาปัตติผลสำเร็จเป็นพระโสดาบัน

ถึงกระนั้น ผู้วิจัยก็ยังเชื่อว่า คำกล่าวในปัญจสุทนีที่ว่า ธัมมจักขุ ในพรหมายสูตร หมายถึง ผล 3 คือ โสดาปัตติ- ผล สกทาคามิผล และอนาคามิผล เป็นคำที่มีเหตุผลชวน ให้ให้นักศึกษาวิจัยหาความจริงต่อไป ในที่สุดก็พบคำสำคัญ ในพระพุทธคำร์สนั่นเอง ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสถึงพราหมณ์ พรหมายว่า เป็นบัณฑิต บรรลุธรรมานุธรรม ...เพราะสิ้น สังโยชน์ (กิเลสที่ผูกสัตว์ให้เวียนว่ายตายเกิดในภพต่าง ๆ) ชั้นต่ำ 5 อย่าง จึง (เกิด) เป็นโอปปาติกะ (เกิดผุดขึ้น) และจะปรินิพพานในภพสุทธาวาสนั้น มีการไม่หวนกลับ มาจากโลกนั้นเป็นธรรมดา

คำสำคัญในพระพุทธพจน์ที่ยกมานั้นบอกให้รู้ว่า

1. พราหมณ์พรหมายเป็นพระอนาคามีก่อนถึงแก่กรรม เพราะละสังโยชน์ชั้นต่ำ 5 อย่าง คือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรมาส กามราคะ และภฺริยะได้ ครั้นถึงแก่ กรรมแล้วก็ไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส ซึ่งเป็นภูมิที่ อยู่ของพระอนาคามีโดยเฉพาะและจะบำเพ็ญเพียรต่อจนได้ บรรลุอรหัตตมรรคอรหัตตผลและนิพพาน ในพรหมโลก ชั้นสุทธาวาสนั้นเลย

2. ก่อนบรรลุอนาคามีมรรคอนาคามีผลนั้น พราหมณ์ พรหมายได้บรรลุธรรมานุธรรม คำว่า บรรลุธรรมานุธรรม ผู้วิจัยแปลมาจากข้อความภาษาบาลีว่า “ปจฺจปาติ ธมฺมสุสา- นฺธมฺมํ” ที่แปลเช่นนั้นก็เพราะอาศัยการอธิบายความจาก ปัญจสุทนีเป็นแนว ซึ่งมีอธิบายไว้ว่า ปจฺจปาติติ ปฏิปชฺชิ. ธมฺมสุสาณฺธมฺมฺนฺติ อิมสฺมี สุตเต ธมฺโม นาม อรหตฺตมคฺโค,

อนุธมโม นาม เหฏฐิมา คโย มกคาติณิ จ สามณฺณผลานิ,
คานิ ปฏิปาฏิยา ปฏิภคิตติ อตุโธ - บทว่า ปจฺจปาที
แปลว่า บรรลุแล้ว สองบทว่า ธมฺมสุตฺตานุธมฺมํ มีอธิบายว่า
ที่ชื่อว่า ธรรมในสูตรนี้คืออหัตตมรรค ที่ชื่อว่า อนุธรรม
ได้แก่ มรรคขั้นต่ำ 3 และสามัญผลขั้นต่ำ 3 เพราะหมณฺ
พรหมายได้มรรค 3 และผล 3 เหล่านั้นตามลำดับ (ม.อ.2/
395/286)

3. จากคำอธิบายของปัญจสูตรนี้จะเห็นว่า ธมฺมสุตฺตานุธมฺมํ คัดบทเป็น ธมฺมสุต + อนุธมฺมํ แล้วอธิบาย ธมฺมสุต
ว่า คือ ธรรม อันได้แก่ อหัตตมรรค ซึ่งก็รวมถึงอหัตตผล
ด้วย ส่วน อนุธมฺมํ ก็มีอธิบายว่า คือ อนุธรรม อันได้แก่
มรรคขั้นต่ำ 3 และผลขั้นต่ำ 3 ปัญหาที่น่าวิเคราะห์ก็คือว่า
แล้วเราจะแปล ปจฺจปาที ธมฺมสุตฺตานุธมฺมํ ว่าอย่างไร

การที่ผู้วิจัยแปล ปจฺจปาที ธมฺมสุตฺตานุธมฺมํ ว่า บรรลุ
ธรรมานุธรรม นั้น เป็นการแปลแบบขว้างหวินตามทางเพื่อ
นำไปสู่การวิเคราะห์แล้วหาข้อยุติ และการที่ผู้วิจัยได้แปล
ธมฺมสุตฺตานุธมฺมํ ว่า ธรรมานุธรรม ก็ไม่มีเหตุผลอื่นนอกจาก
เหตุผลที่ว่า เพื่อต้องการให้สอดคล้องกับคำว่า ธมฺมานุธมฺม
ที่พบอยู่แพร่หลายทั่วไปในพระไตรปิฎก เช่น พบ ธมฺมา-
นุธมฺมปฏิปฺโน ในทีมนิกาย มหาวรรค และพบธมฺมา-
นุธมฺมปฏิปฺตติ ในขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ซึ่งคัมภีร์
อรรถกถาของแต่ละนิกายได้อธิบายความหมายไว้

คำแรกมีอธิบายว่า : ธมฺมานุธมฺมปฏิปฺโนติ นววิสุต
โลกุตตรธมฺมสุต อนุธมฺมํ ปุพฺพภาคปฏิปทํ ปฏิปฺโน...
ปุพฺพภาคปฏิปทาติ จ สิลฺลํ อจารปณฺณตฺติ รุตฺตจฺจสมาทานํ
ยาว โคตรุโธ สมฺมาปฏิปทา เวทิตฺตฺวา. - บทว่า ปฏิบัติ
ธรรมานุธรรม หมายถึง ปฏิบัติอนุธรรม คือ ข้อปฏิบัติ
เบื้องต้น ของโลกุตตรธรรม 9 และข้อปฏิบัติเบื้องต้น ก็พึง
ทราบว่ ได้แก่ สิล อจารบัญญัติ การสมาทานรูตจ

(รวมทั้งการเจริญวิปัสสนา) ถึงขั้นโคตรภูญาณ (ที.อ.2/199
/184)

คำหลังมีอธิบายว่า : ธมฺมานุธมฺมปฏิปฺตติติ โลกุตตรธมฺเม
อนุคตสุต สิลาทิปฏิปทาธมฺมสุต ปฏิปฺซฺชน - ที่ชื่อ ปฏิบัติ
ธรรมานุธรรม หมายถึง ปฏิบัติธรรมคือข้อปฏิบัติมีศีล
เป็นต้นซึ่งไปตาม (คล้ายตาม) โลกุตตรธรรมทั้งหลาย (ปฏิ.
อ. 2/3/291)

จากคำอธิบายของคัมภีร์อรรถกถาแต่ละนิกายสรุปได้ว่า
ธรรม หมายถึง โลกุตตรธรรม 9 คือ มรรค 4 ผล 4
นิพพาน 1 ส่วนอนุธรรม คือ ข้อปฏิบัติเพื่อ (การบรรลุ)
โลกุตตรธรรม 9 คำอธิบายนี้น่าจะเป็นต้นเค้า คำแปลเป็น
ภาษาไทยที่มีอยู่หลากหลาย อาทิ ปฏิบัติธรรมตามธรรม
บ้าง ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมบ้าง ปฏิบัติธรรมน้อย
คล้ายตามธรรมใหญ่บ้าง ปฏิบัติธรรมเกื้อกูลแก่ธรรมบ้าง
ซึ่งก็หมายความว่า ปฏิบัติตามข้อปฏิบัติเบื้องต้นของมรรค
ผลแต่ละขั้นเพื่อให้ได้บรรลุมรรคผลแต่ละขั้นนั้น โดยเน้น
ที่การปฏิบัติตามลำดับเป็นสำคัญ

4. ส่วน ธรรมานุธรรม ที่ผู้วิจัยแปลมาจาก ธมฺมสุตฺตานุธมฺมํ
ซึ่งเมื่อพิจารณาความหมายตามที่ปัญจสูตรนี้ให้
ไว้แล้วเห็นจะแปลอย่างที่ไม่ขัดแย้งกันไม่ได้ เพราะเน้น
ต่างกัน กล่าวคือ อนุธรรมในสูตรอื่นเป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้น
แต่อนุธรรม ในสูตรนี้หมายถึง มรรค 3 และผล 3 ขั้นต่ำ
ซึ่งก็คือ โสคาปัตติมรรคกับโสคาปัตติผล สกทามิมรรคกับ
สกทาคามีผล และอนาคามิมรรคกับอนาคามีผล ส่วน ธรรม
คือ อหัตตมรรค รวมทั้งอหัตตผลด้วย

ฉะนั้น ในจุฬาราลูโลวาทสูตร ปจฺจปาที ธมฺมสุตฺตานุธมฺมํ
จะต้องแปลว่า บรรลุธรรมน้อยของธรรม คือ บรรลุมรรค
3 ผล 3 ซึ่งเป็นธรรมน้อยคือขั้นต่ำของอหัตตมรรค
อหัตตผล

ผู้วิจัยเชื่อว่า พระอรรถกถาจารย์นำคำแปลว่า บรรลุธรรมน้อยของธรรม นี้ กับ พระพุทธคำรัสที่ตรัสว่า พราหมณ์พราหมายสันสังโยชนดำ 5 จึง (เกิด) เป็น โอปปาติกะ และจะนิพพานในภพสุทธาวาสนั้น ไปใช้ตีความ รัมมจักขุ ว่าหมายถึง ผล 3 แต่ไม่ได้ตีความจากบริบทของรัมมจักขุที่กล่าวไว้โดยตรง จริงอยู่เมื่ออาการเกิดรัมมจักขุที่ว่า สรรพสิ่งมีเกิดขึ้นและดับไปเป็นธรรมดาจะเป็นอาการของมรรคทั้ง 3 ได้ แต่บริบทของรัมมจักขุต่อมาที่ว่า มีศรัทธามั่นคง กล่าวหาญ ไม่ต้องอาศัยคนอื่นบอกให้เชื่อคำสอนของพระพุทธเจ้า นั่นก็พบว่าเป็นคุณสมบัติของพระโสดาบันเป็นหลัก ฉะนั้นในทัศนะของผู้วิจัยจึงเห็นต่างไปจากพระอรรถกถาจารย์ว่า รัมมจักขุ ในพราหมายสูตรนี้ ยังคงหมายถึง โสดาปัตติมรรคและโสดาปัตติผลเหมือนในสูตรอื่น ๆ ส่วนใหญ่ ส่วนธรรมานุธรรมต่างหากที่บอกให้รู้ว่าหมายถึง มรรค 3 ผล 3 อันเป็นธรรมขั้นต่ำกว่าอรหัตตมรรคอรหัตตผล

5. อนึ่งคำอธิบายในปัญญาสุทนีที่ว่า...พราหมณ์พราหมายได้มรรค 3 และผล 3 เหล่านั้นตามลำดับ (ม.อ.2/395/286) ทำให้ผู้วิจัยนึกคำแปลของธรรมานุธรรมในพราหมายสูตรนี้ได้อีกว่า ธรรมตามลำดับของธรรม หมายถึง ได้บรรลุธรรมไปตามลำดับขั้น คือ พราหมณ์พราหมายได้บรรลุขั้นโสดาปัตติมรรคโสดาปัตติผล อันเป็นมรรคผลที่ได้บรรลุเฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า และภายใน 7 วันต่อมาก็ได้บรรลุสทกาคามิมรรคกับสทกาคามิผล อนาคามิมรรค กับ อนาคามิผล อันเป็นมรรคและผลที่พราหมณ์พราหมายได้บรรลุตามลำดับก่อนถึงแก่กรรม โดยปฏิบัติด้วยตัวเองโดยไม่ได้รับกวนพระพุทธเจ้าให้สอนอีก ฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า พราหมณ์พราหมายไม่ได้ทำให้เราลำบากเพราะธรรมเป็นเหตุเลย

ส่วนอุพราหุลโรวาทสูตร เป็นเรื่องพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโปรดพระราหุลที่ป่าอันธวันโดยพระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า บัดนี้พระราหุลมีธรรมเครื่องบ่มวิมุตติ (ความหลุดพ้น) แก่กล้าแล้วจึงพาพระราหุลไปยังป่าอันธวันเพื่อแสดงธรรมโปรด ครั้งนั้นเทวดาหลายพันองค์ทราบข่าวพระพุทธเจ้าจะแสดงธรรมโปรดพระราหุลให้สิ้นอาสวะชั้นสูงจึงพากันตามเสด็จพระพุทธเจ้าไปที่ป่าอันธวันด้วย พระพุทธเจ้าแสดงธรรมโปรดแบบถามตอบเกี่ยวกับอายตนะภายใน 6 คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโน อายตนะภายนอก 6 คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สิ่งสัมผัสทางกาย) และธรรมารมณ์ (สิ่งสัมผัสทางใจ) วิญญาณ 6 คือ จักขุวิญญาณ โสทวิญาณ ฆานวิญาณ ชิวหาวิญาณ กายวิญาณ และมโนวิญาณ สัมผัส 6 คือ จักขุสัมผัส โสทสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส และเวทนา 6 คือ เวทนาที่เกิดจากจักขุสัมผัส เวทนาที่เกิดจากโสทสัมผัส เวทนาที่เกิดจากฆานสัมผัส เวทนาที่เกิดจากชิวหาสัมผัส เวทนาที่เกิดจากกายสัมผัส และเวทนาที่เกิดจากมโนสัมผัสในทำนองถามตอบ ว่า เที่ยงหรือไม่เที่ยง เป็นทุกข์หรือเป็นสุข ควรเห็นว่าเป็นของเรา เป็นอัคราของเรา หรือไม่ จนพระราหุลเข้าใจตามสภาพเป็นจริงยิ่งขึ้นไปอีกว่า : อิมสมฺมิจฺจ ปน เวชฺชากรณสมฺมึ ภณฺณมานเณ อายสฺมโต ราหุลสฺส อานุปาทย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมฺมจฺจิ. คาสณฺจ อนนฺกานํ เทวตาสหสฺสสุตํ วิรชํ วิตมถํ รัมมจฺจกฺขํ อุทปาติ ยงฺกิญฺจิ สมฺมทฺธมฺมํ สพฺพนฺตํ นิโรธมฺมนฺตํ - ก็เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสอธิบายเรื่องนี้อยู่ จิตของพระราหุลก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ยึดมั่น และเทวดาหลายพันเหล่านั้นก็เกิดรัมมจักขุที่ปราศจากกิเลสคุณสุติ ปราศจากมลทินว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับเป็นธรรมดา (ม.อ.14/419/359-360)

ข้อความที่ยกมานี้บอกให้รู้ว่า ผู้ที่บรรลุนิพพานครั้งนี้มี 2 ฝ่าย ฝ่ายหนึ่งคือ พระราหู กับอีกฝ่ายหนึ่งคือ เทวดาหลายพัน สำหรับพระราหูเมื่อศึกษาตามเนื้อหาของเรื่องที่ว่า จิตของท่านหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ยึดมั่น แสดงว่า ท่านฟังพระเจ้าศรีสวณณ์ครั้งนี้แล้วได้บรรลุนิพพานเพราะละอุปาทานได้หมดสิ้น ผู้วิจัยคัดลอกอย่างนี้เพราะนำสภาวะจิตของบุคคลที่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายไปศึกษาเทียบกับพระพุทธคำรัสที่ตรัสอธิบายถึงขั้นตอนขณะบรรลุนิพพานของพระอริยสาวกไว้ว่า : เหว่ ปสฺส ราหู สุตฺวา อริยสาวโก...นิพฺพิณฺทิตฺติ นินฺทิทํ วิรชชติ, วิราคา วิมฺพจฺจติ, วิมุตฺตสมิ วิมุตฺตมิตฺติ ฌานํ โหติ, ฌิมา ขาติ วุสฺสํ พุทฺธมจฺจริยํ กตํ ภณฺณิยํ นาปรํ อิตฺตคฺคยาติ ปชานาติ – (พระพุทธเจ้าตรัสว่า) ราหู อริยสาวก ผู้ได้สละกรรมแล้ว เห็นอยู่อย่างว่ามานี้ ย่อมเบื่อหน่าย...ขณะเบื่อหน่าย ย่อมคลายความรัก เพราะคลายความรัก จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า จิตของเราหลุดพ้นแล้ว คือ รู้ชัดว่า ขาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ต้องทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอยู่อย่างนี้ไม่มี (ม.อ.14/419/359) เนื้อหาที่บอกให้รู้ว่าสภาวะที่รู้อย่างนี้เป็นสภาวะของผู้ที่สำเร็จเป็นพระอรหันต์อยู่ตรงที่ รู้ว่า ขาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจต่าง ๆ ที่ต้องทำเกี่ยวกับอริยสัง คือ การกำหนดรู้ทุกข์ การละเหตุแห่งทุกข์ การทำให้แจ้งความดับทุกข์ และการทำมรรคคือวิธีดับทุกข์ ให้เกิดมีก็เป็นอันเสร็จสิ้น ไม่มีกิจอื่นเพื่อละกิเลสให้ต้องทำอีก เมื่อสภาวะอยู่อย่างนี้เกิดขึ้นแก่พระอรหันต์ทุกรูป พระราหูเมื่อจิตท่านหลุดแล้วก็ย่อมรู้อย่างนี้ด้วยเช่นกัน

สำหรับเหล่าเทวดาซึ่งมีจำนวนหลายพันที่ว่าได้เกิดธัมมจักขุ ปปัญจสุทธานิธิบายว่า ธัมมจักขุ ในสูตรนี้ ได้แก่ มรรค 4 ผล 4 (ม.อ.3/419/250) แล้วยังอธิบายต่อไปว่า บรรดาเทวดาจำนวนหลายพันนั้น บางพวกได้เป็นพระ

โสดาบัน บางพวกได้เป็นพระสกทาคามี บางพวกได้เป็นพระอนาคามี และบางพวกได้เป็นพระอรหันต์ (อ้างแล้ว) เหตุผลที่น่าวิเคราะห์ก็คือ เพราะเหตุใดปัญจสุทธานิธิจึงกล่าวไว้เช่นนั้น ในการหาคำตอบผู้วิจัยขอเสนอแนวทางพิจารณา ดังนี้

1. คัมภีร์อรรถกถาพระไตรปิฎกที่พระพุทธโฆสะแต่งปรับปรุงมาจากคัมภีร์อรรถกถาเก่าที่เชื่อกันว่าเป็นผลงานของพระเถระทั้งหลายอาทิพระมหากัสสปะแสดงไว้เมื่อคราวทำปฐมสังคายนา ซึ่งพระมหินทเถระนำมาแต่งเป็นภาษาสิงหลเพื่อให้พระภิกษุชาวเกาะลังกาได้ศึกษากัน ครั้นเมื่อพระพุทธโฆสมาปฏิวัติคัมภีร์ในลังกา ท่านก็ได้ศึกษาอรรถกถารุ่นเก่าแล้วแต่งใหม่เรียกชื่อใหม่ คือ :

1.1 ปวิรรตมูลอรรถกถา (อรรถกถาอธิบายพระสูตร) แล้วตั้งชื่อใหม่ โดยตั้งชื่ออรรถกถาอธิบายพระสูตรในทิมมิกายว่า สมังคผลวิลาสินี ตั้งชื่ออรรถกถาอธิบายพระสูตรในมัชฌิมนิกายว่า ปปัญจสุทธานิธิ ตั้งชื่ออรรถกถาอธิบายพระสูตรในสังยุตตนิกายว่า สารัตถปถาสินี และตั้งชื่ออรรถกถาอธิบายพระสูตรในอังคุตตรนิกายว่า นโรธปุณณิ

1.2 ปวิรรตฎกฐนทีอรรถกถา (อรรถกถาอธิบายพระวินัย) แล้วตั้งชื่อใหม่ว่า สมันตปาสาทิกา

1.3 ปวิรรตปัจจจรีอรรถกถา (อรรถกถาอธิบายพระอภิธรรม) แล้วตั้งชื่ออรรถกถาอธิบายความของธัมมสังคณีใหม่ว่า อัญญสาลินี ตั้งชื่ออรรถกถาอธิบายความของวิภังค์ใหม่ว่า สัมโมหวิโนทนี และตั้งชื่ออรรถกถาอธิบายความของ 5 ปรกณที่เหลือใหม่ว่า ปปัญจปรกณฎฐกถา

2. โดยเหตุที่ปัญจสุทธานิธิปรับปรุงมาจากคัมภีร์เก่า จึงเป็นไปได้ว่า คำอธิบายที่ว่า ธัมมจักขุ ในสูตรนี้ หมายถึง มรรค 4 ผล 4 น่าจะมีปรากฏอยู่ก่อนแล้ว และหากปรากฏมีอยู่ก่อนแล้วจริง ก็น่าจะเป็นคำอธิบายของพระมหินทเถระหรือเป็นคำอธิบายของพระเถระรุ่นก่อนอย่างพระมหา

กัศสเปเป็นต้นที่พระมหินทเถระศึกษาแล้วนำมาถ่ายทอด
ต่อ

3. หรือมีเจ้านั้นก็อาจเป็นไปได้ว่าเป็นคำอธิบายของพระ
พุทธโฆสะเอง

จากแนวทางการพิจารณาทั้ง 3 ข้อนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า ข้อ
2 มีความเป็นไปได้สูงมาก เพราะพระพุทธโฆสะแม้จะตั้ง
ชื่อคัมภีร์ใหม่ แต่ท่านก็ปริวรรตมาจากคัมภีร์เก่า ในการ
ปริวรรตแล้วแต่งใหม่ของท่านนั้น ท่านกล่าวว่า

....จักขอเริ่มแต่งอรรถกถาตามแนวพระบาลี โดยอิงอาศัย
มหาอรรถกถา มหาปิฎกและฎฐนที เป็นต้นเป็นโครง
พร้อมทั้งไม่ทิ้งคำวินิจฉัยที่กล่าวไว้ในอรรถกถาเหล่านั้น
ซึ่งมีเนื้อหาเหมาะสม โดยจะนำมาแต่งอรรถกถาให้มี
ขอบเขตเนื้อหาอยู่ในสายเถรวาท...เพราะเหตุที่พระอรรถ-
กถาจารย์รุ่นก่อนๆแต่งอรรถกถาโดยไม่ยอมทิ้งมติ
(ความเห็น) ของพระเถระทั้งหลาย (ฉะนั้น จึงมีการเขียน
ผิดพลาดอยู่ในอรรถกถาทั้งหลายนั้น) ดังนั้น บัณฑิตทั้ง
หลายผู้ศรัทธาในการศึกษาจะต้องละเว้น (ตัดทิ้ง) คำที่
เขียนผิดพลาดนั้นเป็นเรื่องสำคัญ ด้วยเหตุดังกล่าวนี้
อรรถกถาฉัน (จักมีรูปแบบ) คือ ตัดทิ้งภาษาอื่น ข้อความ
ที่พิศดารให้สั้นลง ไม่เหลือวินิจฉัยทั้งหมดไว้... (วินย.
อ.1/1)

คำกล่าวของพระพุทธโฆสะยืนยันให้เราเห็นว่า ท่านเน้น
เนื้อหาให้อยู่ในสายเถรวาทซึ่งรักษาสืบทอดกันมาจนถึงยุค
พระเถระสำนักมหาวิหารที่เป็นผู้ทดสอบความรู้ของท่าน
ตัดสินใจและวินิจฉัยที่เอนเอียงอยู่เพียงออก ท่านปฏิบัติเช่นนี้
เหมือนกันในอรรถกถาทุกเรื่อง จึงทำให้สังเกตเห็นได้ว่า
พระพุทธโฆสะน่าจะทำหน้าที่เพียงปริวรรตตัดต่อเนื้อหา
จากอรรถกถาเก่าแล้วแต่งด้วยลีลาภาษาของท่านใหม่ โดย
สอดคล้องความคิดของท่านลงไปน้อยมาก ฉะนั้น คำอธิบาย
ธัมมจักขุ ว่า หมายถึง มรรค 4 ผล 4 จึงเชื่อได้ว่ามีอยู่
ก่อนแล้ว และที่พระพุทธโฆสะไม่ได้คัดออกก็แสดงว่า มี

ความน่าเชื่อถือ และสะท้อนให้เห็นว่า พระอรรถกถาจารย์
สายเถรวาทรุ่นเก่า ก็กล้าตีความได้กว้างไกล มิใช่แต่เฉพาะ
มุ่งตีความตามหนังสือถ้อยคำเพียงอย่างเดียวที่นักศึกษาลำยมหายน
กล่าวหา

สรุป

เท่าที่ได้ศึกษามาสรุปได้ว่า ชื่อเรียกปัญญานในธัมมจัก-
กัปปวัตตนสูตรมี 7 ชื่อ คือ จักขุ ญาณ ปัญญา วิชา
อาโลกะ ญาณทัสสนะ และธัมมจักขุ 6 ชื่อแรกพระพุทธ
เจ้าตรัสเรียกและเกิดขึ้นแก่พระพุทธเจ้าเอง ส่วนชื่อที่ 7
เป็นชื่อที่พระสังคิติกถาจารย์ผู้ทำสังคายนารวบรวมคัมภีร์ใช้
อธิบายปัญญารู้ธรรมในชั้นต่างๆ

เกี่ยวกับ 6 ชื่อแรกนั้นมีอธิบายความหมายอยู่ในคัมภีร์
ปฏิสัมภิทามรรคซึ่งเชื่อกันว่าเป็นผลงานของพระสารีบุตร
และพระอรรถกถาจารย์สรุปว่า ทั้ง 6 ชื่อนั้นว่าโดยสภาวะ
แล้วก็คือ ญาณ (ความรู้) นั่นเอง แต่ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้
จักขุเป็นชื่อนำก็เพื่อสื่อความหมายของความรู้ให้ชัดเจนว่า
ก็คือ การเห็น นั่นเอง เพราะการเห็นเป็นการรับรู้ที่สำคัญ
เพราะทำให้ผู้เห็นชื่อว่าสิ่งที่ถูกเห็นนั้นมีอยู่จริงและเมื่อเห็น
แล้วก็กระจ่างแจ้ง ทำให้สามารถนำไปพูดอธิบายให้ใครต่อ
ใครเข้าใจตามได้

พระพุทธโฆสะและพระมหานามะนำคำอธิบายดังกล่าว
มามาใช้ในผลงานของท่านแล้วกล่าวเพิ่มเติมว่า คำที่เหลือ
คือ จักขุ ปัญญา วิชา อาโลกะ ล้วนเป็นไวพจน์ของ
ญาณ ทั้งสิ้นโดยทำหน้าที่ขยายความหมายของญาณให้
กว้างขวางออกไปเป็นทำหน้าที่ต่าง ๆ คือ ทำหน้าที่เห็น
(จักขุ) ทำหน้าที่รู้ชัด (ปัญญา) ทำหน้าที่แทงตลอด (วิชา)
ทำหน้าที่ให้เกิดความสว่าง (อาโลกะ)

ตามเนื้อหาในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรช่วงท้าย พระพุทธ
เจ้าทรงใช้คำว่า ญาณทัสสนะ เป็นชื่อเรียกรวมปัญญาทั้ง
หมดที่กล่าวมาแล้ว ญาณ แปลว่า ความรู้ กับ ทัสสนะ

แปลว่า ความเห็น การที่พระพุทธเจ้าทรงใช้คำนี้เป็นชื่อเรียกรวมปัญญาในช่วงท้ายสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของ จักขุ กับ ญาณ ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในตอนแรกว่าเป็นคำที่สื่อความหมายการบรรลุธรรมได้ดีที่สุด เพราะตามที่พระสารีบุตรอธิบายไว้ จักขุ ก็คือ ทสฺสนะ

เมื่อจักขุ ก็คือ ทสฺสนะ ซึ่งแปลว่า การเห็น จึงน่าจะเป็นเหตุให้พระสังคิติกจารย์บัญญัติศัพท์ว่า รัมมจักขุ ขึ้นมา ฉะนั้น เมื่อจักขุ หมายถึง การเห็นได้ รัมมจักขุ จึงแปลได้ว่าการเห็นธรรม แต่นักปราชญ์ไทยนิยมแปลกันว่า ดวงตาเห็นธรรม ทั้งนี้คงเป็นเพราะต้องการจะรักษาความหมายของ จักขุ ไว้นั่นเอง กล่าวคือ จักขุ หากแปลตามรากศัพท์เป็นอาการนามก็แปลว่า การเห็น เพราะมาจากรากศัพท์ว่า จกฺข มี ความหมายว่า เห็น หากแปลเป็นนามนามในฐานะเป็นอวัยวะส่วนหนึ่งของร่างกายก็แปลว่า ดวงตา และโดยเหตุที่ดวงตาทำให้เห็นนักปราชญ์ไทยจึงรักษาความหมายทั้ง 2 ไว้แล้วนำมาใช้แปล รัมมจักขุ ว่า ดวงตาเห็นธรรม

บรรดาชื่อเรียกปัญญาทั้ง 7 ชื่อนั้น ญาณ ปัญญา วิชา ญาณทสฺสนะ และรัมมจักขุ มิใช่แพร่หลายทั่วไปในพระไตรปิฎกและใช้อยู่ในบริบทของการรู้ธรรม ทั้งระดับโลกิยะ และระดับโลกุตระเหมือนกันอย่างที่ได้อศึกษามาแล้ว ซึ่งแสดงให้เห็นว่าแม้ในเวลาต่อมา ๆ พระพุทธเจ้าก็ทรงใช้ชื่อ

ปัญญานี้ประกาศคำสอน และพระสังคิติกจารย์ก็ยืนยันใช้ รัมมจักขุ แสดงการบรรลุธรรม ซึ่งพระอรธกถาจารย์ยุคต่อมาได้ตีความหมายว่า หมายถึง มรรคและผลไว้ในที่หลายแห่ง อันแสดงให้เห็นถึงความเที่ยงตรงในการใช้คำของท่าน และเป็นที่น่าสังเกตว่า บรรดาชื่อเรียกปัญญาทั้ง 7 ชื่อนั้นชื่อที่ถูกนำมาใช้ในคำสอนต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าแสดงมากที่สุด คือ ญาณ กับ ปัญญา พระสารีบุตรผู้ได้รับยกย่องว่ามีความสามารถทางปัญญาเสมอกับพระพุทธเจ้าก็นำเอา ญาณ กับ ปัญญามาอธิบายไว้อย่างกว้างขวางในงานของท่านคือปฏิสัมภิทามรรค

กล่าวโดยสรุป ชื่อเรียกปัญญาทั้ง 7 ชื่อนั้นเปิดเผยให้เห็นถึงสถานะที่แท้จริงของการรู้ธรรมว่า มีลักษณะต่างๆ และมีความลุ่มลึกไปตามลำดับ และยังรู้ลุ่มลึกมากเพียงใด ความบริสุทธิ์ก็มีมากขึ้นเพียงนั้น ชื่อนี้แสดงให้เห็นว่าปัญญาในพระพุทธศาสนาเป็นปัญญาทำลายกิเลสไม่ใช่เป็นปัญญาสะสมกิเลส และโดยเหตุที่รัมมจักกัปปวัตตนสูตรเป็นสูตรแรกที่มีกล่าวถึง ชื่อปัญญาและการเกิดปัญญา ทั้งของพระพุทธเจ้าและพระสาวกจึงทำให้น่าพิจารณาถึงคุณค่านอกเหนือจากที่ว่าเป็นธรรมเทศนาถกฉันทแรก ก็คือ เป็นสูตรแห่งปัญญาสูตรแรกในบรรดาสูตรทั้งหลายที่พระพุทธเจ้าตรัสสอน